

Zaterdag 8 september: binnenstad

Open Monumentendagen 's-Hertogenbosch

Zondag 9 september: fietsroutes in buitengebied

◆
Gemeente 's-Hertogenbosch
Gemeente Vught
Gemeente Sint-Michielsgestel
◆

Voor de toekomst van ons verleden...

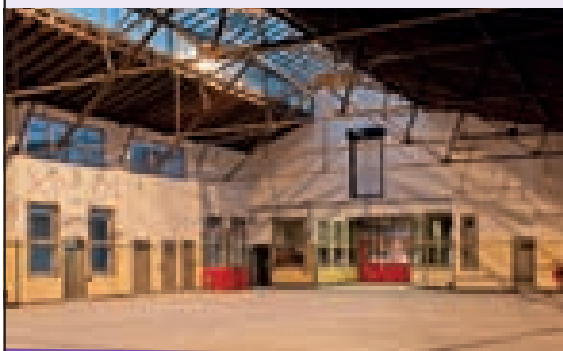
Monumenten een nieuwe toekomst geven, dat is waar onze medewerkers dagelijks met aandacht en passie aan werken. Grote en kleine projecten, oude en jonge monumenten, klassieke restauraties en steeds vaker hedendaagse herbestemmingen.

Ook dit jaar zijn we weer op veel plaatsen in 's-Hertogenbosch actief. Met onderhoud aan tal van particuliere woonhuizen in de stad. Maar ook bijvoorbeeld met de restauratie en aanpassing van De Moriaan, één van de oudste gemetselde gebouwen van 's-Hertogenbosch. In de Vughterstraat / Parklaan hebben we het voormalige garagecomplex Pompen en Verlouw gerestaureerd. Het industriële karakter is bij de restauratie goed behouden gebleven waardoor het arbeidzame verleden van het gebouw nog voelbaar aanwezig is. Het resultaat is erg fraai geworden. Recent zijn we gestart met de restauratie en revitalisering van het monumentale Grasso-complex achter het station, gebouwen die nog steeds als machinefabriek in gebruik zijn.

Monumenten geven onze steden en dorpen karakter en wij zijn er trots op steeds weer een belangrijke bijdrage te mogen leveren aan het behoud van dit prachtige erfgoed. Met oog voor de sporen uit het verleden en met aandacht voor het gebruik van de gebouwen in de toekomst.

 nico de bont
TBI bouw

Aannemingsbedrijf Nico de Bont B.V.
Postbus 76, 5260 AB Vught
Tel. 073-518 94 80
www.nicodebont.nl

Groen van toen

Met plezier nodigen wij u uit om op zaterdag 8 september én zondag 9 september 2012 te komen genieten van onze monumenten. Het thema is dit jaar 'Groen van Toen'. Dat betekent niet alleen geopende gebouwen, maar ook veel historische tuinen, hofjes en binnenplaatsen. Let op: de meeste monumenten die op zaterdag open zijn, zijn op zondag gesloten. Omgekeerd geldt hetzelfde.

Op zaterdag 8 september ligt de nadruk op de monumenten in de binnenstad van 's-Hertogenbosch. We beginnen met een spectaculaire opening in het Sint Jacobshof, bij de voormalige Jacobskerk aan de Hinthamerstraat. Een aantal gebouwen, hofjes, tuinen en binnenplaatsen doen voor het eerst mee of hebben een aantal jaren niet meegedaan. Zoals de besloten tuin van het klooster Mariënborg, het voormalige reftergebouw van het klooster van de Zusters van Orhtenpoort aan de Louwse Poort, het klooster aan de Nemijsstraat en het Tilmanshofje. Ik wijs u op het bijzondere programma van het klooster aan de Nemijsstraat, de sociëteit 'de Zwarte Arend' in de Peperstraat en in de Azijnfabriek aan de Bethaniestraat. De activiteiten die leuk zijn voor kinderen, zijn in dit magazine van een apart icoon voorzien.

Op zondag 9 september heeft het comité Open Monumentendag een fietstocht uitgezet langs een groot aantal monumenten buiten de binnenstad. Dit in samenwerking met het gemeentelijk activiteitenprogramma 'Lekker Fietsen'. De officiële start is om 12.00 uur op het landgoed Coudewater aan de Berlicumseweg in Rosmalen.

Deze zondag wordt georganiseerd door drie gemeenten tegelijkertijd: Sint-Michiëlgestel, Vught en 's-Hertogenbosch. Waarom? Het thema 'Groen van Toen' heeft de drie

gemeenten geïnspireerd om het hele gebied van de linie van '1629 in beeld te brengen en te vertellen over de spectaculaire belegering en verovering van de stad door de legers van prins Frederik Hendrik van Oranje. 's-Hertogenbosch was destijds in de 80-jarige oorlog een belangrijke grensstad van de Zuidelijke, Spaanse Nederlanden en werd nu ingelijfd bij de "Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden". De linie van 1629 werd door de troepen van Frederik Hendrik rond de stad aangelegd, onder andere om te voorkomen dat Spaanse hulp troepen van buitenaf zouden kunnen aanvallen. Deze linie ligt zowel in 's-Hertogenbosch als in Vught en Sint-Michiëlgestel. Er is daarom vooral veel aandacht voor de historische plekken die herinneren aan de belegering van 's-Hertogenbosch in 1629. Bijvoorbeeld vanaf de Lambertustoren in Vught kunt u zien wat Frederik Hendrik gezien moet hebben en bij de aanleg van de nieuwe Zuid Willemsvaart zijn delen van de linie opgegraven. In het informatiecentrum van Rijkswaterstaat geeft een archeoloog hierover informatie. U leest meer hierover in het magazine.

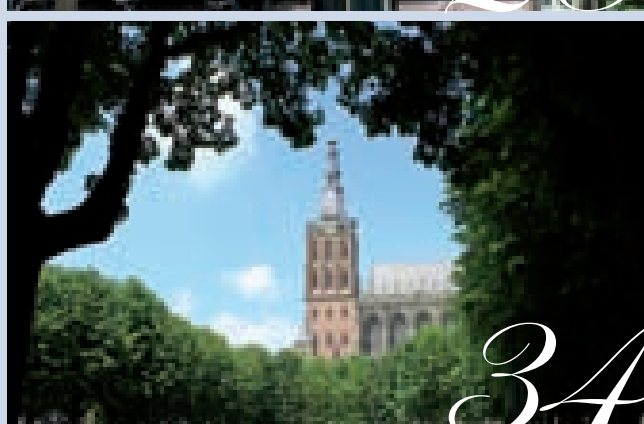
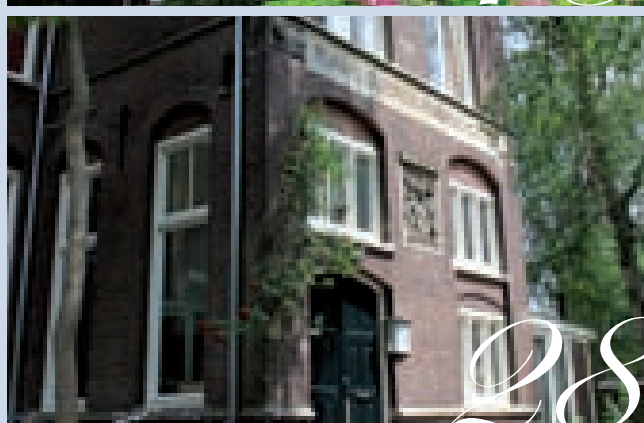
Er is nog veel meer te zien en te beleven. Graag wijs ik u op de pendeltochten met een treintje tussen Bastion Oranje en theehuis 't Haantje en de boottochten tussen kasteel Nieuw Herlaer en Bastion Oranje. Heeft u kinderen? Bezoek dan goochelaar Carlijn in 't Haantje of volg het uitgebreide programma van Staatsbosbeheer bij het schitterende natuurgebied rondom de fraai gerestaureerde Moerputtenbrug.

U vindt alle genoemde activiteiten en nog veel meer terug in dit magazine. Rest mij u een geslaagd Open Monumenten Weekend 2012 toe te wensen namens het comité Open Monumentendag!

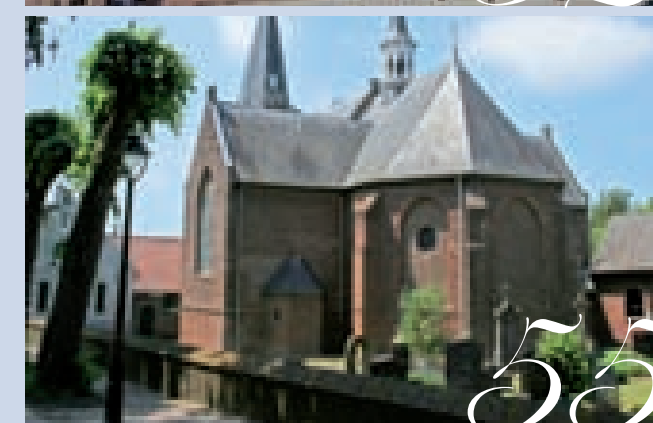
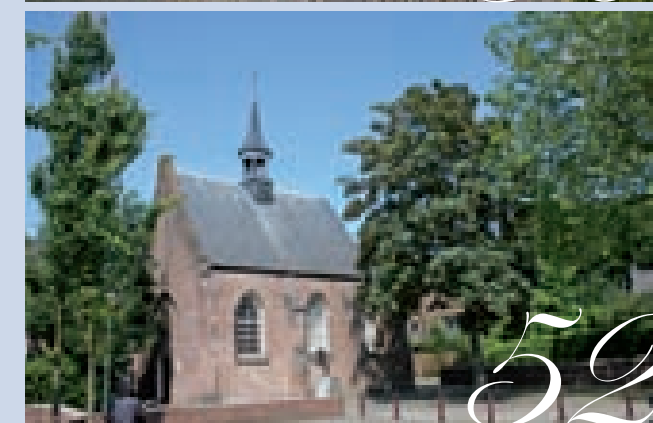
Hans Meester,
Voorzitter comité Open Monumentendag

Inhoudsopgave Monumenten Magazine

Organisatie	6
Algemene informatie	7
Organisatie, publieksinformatie, openingstijden <i>Bijzonder vervoer, parkeren en pleisterplaatsen</i>	8
Interview Wethouder Huib van Olden <i>Over groen van toen, groen van nu en het groen van de toekomst</i>	8
Hoven hofjes en binnenplaatsen	12
Sint Jacobshof	12
De Muzerije	13
Stadsbibliotheek	15
Hof van Zevenbergen	15
Stadhuis	16
Bestuurscentrum	16
Kruihuis	17
(Voormalige) kloosterhoven en kloostertuinen	18
Tuinen klooster Mariënborg	18
Voormalig klooster Zusters van Orthen	19
Tuin voormalig Redemptoristenklooster	20
Jeroen Boschtuin	20
Voormalig refugiehuis Kartuizers	20
Klooster Nemiusstraat	21
De Wijk Muntel	23
Volkswoningbouw met binnenhoven	23
Privé binnenhof	23
Panden met tuinen	24
Sociëteit Amicitia-De Zwarte Arend	24
Tuin en -paviljoen Huizinghe "De Loet"	26
Hinthamerstraat 153	27
Panden in het groen	28
Voormalige Rijks-HBS	28
Voormalig ziekenhuis Sint Joan De Deo	29
Tilmanshofje en omgeving	29
Stegen Vughterstraat en Achter het Beerke	30
Tuin regentenkamer Grootziekengasthuis	30
Overzicht lezingen	31
Plattegrond Monumenten binnenstad	32
Overige gebouwen	34
Toren Sint-Janskathedraal	34
Sint-Jansmuseum de Bouwloods	34
Kringhuis Vrienden 's-Hertogenbosch	35
Voormalig Provinciale griffie	36
Oude Sint Jacobskerk	37
Zwanenbroedershuis	38
Museum Slager	38
De Gruyter Fabriek	39

Zondag 9 september	41
<i>Lekker fietsen in het buitengebied</i>	
Plattegrond fietsroutes <i>Bokhoven, Engelen, Empel, Rosmalen, Den Dungen, Sint-Michiëlsgestel en Vlijmen</i>	42
Coudewater	44
De Boerderij	44
Bastionder	45
Fort Orthen	45
Begraafplaats Orthen	47
Villa Zuiderbosch	47
Plattegrond fietsroutes <i>'s-Hertogenbosch en Vught</i>	48
Monumenten Rosmalen	50
De Standerdmolen	50
Sint Lambertuskerk	50
Perron 3	51
Informatiecentrum Rijkswaterstaat	51
Monumenten Engelen	52
Ned. Hervormde kerk	52
Tuin predikantenwoning	52
Engelenburcht	53
Diezemonding	53
Monumenten Bokhoven	55
Parochiekerk St. Antonius abt	55
Monumenten Sint-Michiëlsgestel	56
Landgoed de Wamberg	56
Informatiecentrum Brabants Landschap	56
Koffie- en theehuis 't Haantje	56
Orrikes' Theehuisje	57
Boerderij en atelier Leon Adriaans	57
Monumenten Vught	58
Toren Sint Lambertuskerk	58
Kasteel Maurick	58
Isabellakazerne	59
Vughts Museum	59
Monumenten 's-Hertogenbosch	60
Moerputtenbrug	60
Het Bossche Broek	61
Heempark	61
Vertrektijden bijzonder vervoer	63
Colofon	63

Open Monumentenweekend:

- Gemeente 's-Hertogenbosch, Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten
- Gemeente 's-Hertogenbosch, Afdeling Stadsarchief
- Gemeente Sint-Michielsgestel
- Gemeente Vught
- Heemkundekring Rosmalen
- Het Schuttersgilde de Oude Schuts
- Genootschap ter bevordering van het Gebruik van de Naam 's-Hertogenbosch
- Duke Cultural Productions
- Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch
- Stichting 's-Hertogenbossche Monumentenzorg
- De Groene Vesting
- Heemkundekring Angrissa
- Staatsbosbeheer
- Brabants Landschap
- IVN

- Waterschap De Dommel
- Vestingfietsen/Hertogboeren
- Heemkundekring De Orthense Schaar

Met bijzondere dank aan ALLE vrijwilligers!

En de leden van het comité Open Monumentendag: Jac. Biemans, Harry Boekwijt, Wilma van Creij, Frans Bolder, Hennie van Eldijk, René van der Heijde, Irwin van Hunen, Ed Hupkens, Hans Meester, Marcel Ploegmakers, Guus Smits, Celestine Vugts, Ellen Wellenstein.

App stadsbibliotheek

De 'meer weten app' van de stadsbibliotheek biedt de mogelijkheid om informatie op maat en praktische tips te krijgen over onderwerpen die samenhangen met Open Monumentendag. Download de app via www.bibliotheekdenbosch.nl/MeerWeten.

Download de
Meer weten App

Open Monumentenweekend:

Weekend

Net als vorig jaar is Open Monumentendag dit jaar een Open Monumentenweekend. Op zaterdag monumenten bekijken in de binnenstad. Maar voor zondag heeft Open Monumentendag dit jaar een bijzondere primeur! Het programma voor deze dag is mede georganiseerd met de gemeenten Sint-Michielsgestel en Vught. In samenwerking met het gemeente-initiatief Lekker Fietsen en De Groene Vesting is er een fietsroute uitgezet die over de drie gemeenten gaat, van monument naar monument.

Publieksinformatie zaterdag

De centrale informatiebalie van Open Monumentendag is in het Stadhuis, Markt 1, 's-Hertogenbosch. Alleen op zaterdag geopend van 10.00 - 17.00 uur.

Afwijkende openingstijden

De monumenten in het stadscentrum zijn alleen op zaterdag geopend, van 10.00 - 17.00 uur, de monumenten in het buitengebied alleen op zondag, van 12.00 - 17.00 uur. Let op: sommige monumenten kennen afwijkende openingstijden. Als dat het geval is, staat dat in het activiteitenoverzicht aangegeven.

Officiële opening Open Monumenten Zaterdag

Op zaterdag 8 september vindt om 10.00 uur de officiële opening in het Sint Jacobshof plaats door wethouder Huib van Olden. Kom er naartoe en laat u verrassen!

Rondwandelingen Stichting Boom en Bosch

Jules Faber van de stichting Boom en Bosch verzorgt een aantal korte bomen- en kruidenwandelingen door het centrum van 's-Hertogenbosch. Vanaf de Casinotuin tegenover het 'Vonk en Vlamterrein' om 10.00, 11.00, 12.00, 14.00 en 15.00 uur.

Aftrap Open Monumenten Zondag

De officiële start van Open Monumenten zondag is om 12.00 uur. Wethouder Huib van Olden geeft de aftrap op het landgoed Coudewater, in "De Boerderij" Peter de Gorterstraat 7, Rosmalen.

Elektrisch treintje op zondag

Er rijdt een elektrisch treintje tussen 's-Hertogenbosch en landgoed Haanwijk (Sint-Michielsgestel).

Het treintje heeft twee haltes:

- bij het Refugiehuis, Spinhuiswal 1, 's-Hertogenbosch (schuin tegenover Bastion Oranje). Vertrektijden: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur (laatste vertrek)
- fietsknooppunt 64, landgoed Haanwijk (vlakbij Theehuis 't Haantje). Vertrektijden: 12.30, 13.30, 14.30, 15.30 en 16.30 uur (laatste vertrek) Het treintje rijdt door het Bossche Broek naar landgoed Haanwijk. De rit duurt

ca. 30 minuten. Een gids van De Groene Vesting geeft uitleg over de geschiedenis van de omgeving en de linie van 1629. In het treintje is plaats voor 25 personen.

Boten op zondag

- Er varen twee boten van Bastion Oranje naar de aanlegplaats te Halder (Sint-Michielsgestel). Vertrektijden: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur (laatste vertrek).
- En er varen twee boten van Halder naar Bastion Oranje ('s-Hertogenbosch). Vertrektijden: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur (laatste vertrek).

De boottochten duren ca. 1 uur. Een gids van Vestingfietsen/Hertogboeren geeft tijdens de boottocht uitleg over de vaarroute en de omgeving. In iedere boot is plaats voor 12 personen.

Leuk voor kinderen

Heel veel monumenten zijn ook voor de kinderen leuk om te bekijken. Vaak zijn er ook speciaal op kinderen toegesneden activiteiten georganiseerd. Dus neem ze gerust mee op deze ontdekkingsstocht door het verleden! Let op dit symbool: *Leuk voor kinderen*

Rolstoelvriendelijk

Let op dit symbool: *Rolstoelvriendelijk*

Tuinen

Let op dit symbool: *Tuinen*

Monumenten

Let op dit symbool: *Monumenten*

Parkeren / Transferia

In en om het centrum zijn diverse parkeergarages. Wij adviseren echter om gebruik te maken van de transferia. Voor slechts € 2,- parkeert u uw auto, om vervolgens gratis met de buslijn 60, 70 of 80 (08.00 - 00.45 uur) met maximaal 4 personen heen en weer naar de binnenstad te rijden. De transferia zijn alleen op zaterdag open van 07.30 - 01.00 uur.

- Pettelaarpark, Pettelaarpark 59
- De Vliert, Stadionlaan 9
- Vlijmenseweg, Vlijmenseweg 10

In Sint-Michielsgestel parkeert u zondag gratis op het weiland schuin tegenover Halder 6.

Pleisterplaatsen Lekker Fietsen, op zondag

- "De Boerderij" Peter de Gorterstraat 7, Rosmalen
- Fort Orthen, Ketsheuvel, Orthen
- Engelenburcht, Heuvel 18, Engelen
- Koffie- en Theehuis 't Haantje, Haanwijk 3, Sint-Michielsgestel
- Orrikes' Theehuisje, Poeldonksedijk 7, Den Dungen
- Kasteel Maurick, Maurick 3, Sint-Michielsgestel

Wethouder Huib van Olden over groen van toen, groen van nu en het groen van de toekomst:

'GROEN IS ALTIJD VERBONDEN GEWEEST MET DEZE STAD, EN ZAL DAT OOK ALTIJD BLIJVEN.'

Uitkijkend over het Bossche Broek vertelt Huib van Olden over de historie, de pracht en de waarde van 'groen' in 's-Hertogenbosch. "Er is geen andere stad in Nederland waarbij zo'n groot natuurgebied direct grenst aan de binnenstad. De rijke geschiedenis van dit gebied, maar ook van veel ander 'groen' in onze stad, maakt het groen in Den Bosch ongelofelijk bijzonder."

Met een in 1920 door de Bossche tuinarchitect Maréchal ontworpen achtertuin, past het thema Groen van Toen de wethouder als een tuinwerkhandschoen. Zijn kennis en enthousiasme rijken dan ook ver. "Het aardige van het thema Groen van Toen is dat het je een doorkijk geeft in hoe het toen was. De ovale binnentuin van het Sint Jacobshof en de formele tuin achter Huizinghe De Loet zijn daar prachtige voorbeelden van. In het buitengebied is dat bijvoorbeeld Coudewater. De meeste monumentale bomen van onze stad staan op dat landgoed."

De linie

Een wel heel bijzonder aspect uit de geschiedenis van Groen van Toen, is de linie van Frederik Hendrik uit 1629: een meer dan veertig kilometer lange aanvalslinie rond de stad, met een opeenvolging van dijken en grachten met uitkijkposten, schansen en hoornwerken. Een groot deel van die linie is bijna 400 jaar later nog altijd intact. "Historisch gezien is de legering van Den Bosch zo ongeveer de grootste belegering van de hele tachtigjarige oorlog", vertelt Van Olden. "Dit jaar willen we het verhaal van deze linie extra onder de aandacht én in kaart brengen."

Unieke samenwerking

Om dat te kunnen doen werken dit jaar voor de eerste keer drie gemeenten samen: Sint-Michiëlsgestel, Vught en 's-Hertogenbosch. "Een heel groot en zichtbaar stuk van de linie ligt niet op Bosch grondgebied, maar op dat van Sint-Michiëlsgestel en Vught. Door samen te werken kunnen we de linie in één plaatje laten zien, in zijn totaliteit onder de aandacht brengen. Bovendien is het natuurlijk mooi samen te werken met buurtgemeenten. De inwoners van de drie gemeenten komen vaak over en weer. Op de zondag van het Monumentenweekend wordt dat nu nog eens extra versterkt."

Groen van nu

Ook in de binnenstad is veel aandacht voor Groen van Toen. Ook het behoud daarvan staat hoog op de politieke agenda. Met een bomenbeleidsplan, een

duidelijk bestemmingsplan maar ook initiatieven als de stadsmoestuinen blijft groen in de binnenstad nadrukkelijk aanwezig. "En daar waar het enigszins kan, voegen we ook groen toe. De ruimte die je hebt moet je koesteren, waar mogelijk moet je ruimte toevoegen. Aan de Westwal, bijvoorbeeld, is dat nadrukkelijk gebeurd. Bovenop de waterberging langs de vesting hebben we een park gecreëerd dat door veel stadsbewoners wordt gewaardeerd én gebruikt. Bij het Bolwerk Sint Jan hebben we soortgelijke

plannen. Eigenlijk proberen we het groen van toen zo actueel mogelijk te houden. Nieuw groen, op iets van toen."

Een bijzonder gevoel

"Wanneer je de historische grond in leven houdt en ook leefbaar en zichtbaar houdt, komt dat ten goede aan het verblijfsklimaat van de bewoners, ondernemers en ook toeristen van deze stad", verklaart Van Olden de aandacht voor het behoud en belang van groen in de stad. "Mensen

willen graag wonen en verblijven in een omgeving die prettig en aantrekkelijk is. Een groene omgeving is prettig en aantrekkelijk." Het verhaal achter die omgeving mag daarbij niet worden vergeten. "Dit is een omgeving die al eeuwenlang zo is", gebaart Van Olden naar het Bossche Broek. "En zo ook altijd zal blijven. Het feit dat het ooit een militair schootsveld was, geeft zoveel beleving. Dat je, wanneer je er je hond uitlaat, middeleeuwse grond bewandelt. Dat gegeven, dat gevoel, dat is toch bijzonder."

'Boom is centraal middelpunt met monumentale waarde'

De bundeling van het Noordbrabants Museum en het Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch (SM's) brengt klassieke meesters, Brabants erfgoed, moderne beeldende kunst, design én bezoekers samen in de binnenstad van 's-Hertogenbosch. Centraal middelpunt is de museale tuin met daarin de beroemde, eeuwenoude beuken- en tulpenboom. "Een blikvanger met monumentale waarde."

Aan het woord is Janneke Bierman, architect van Bierman Henket architecten. "Het was van groot belang om de boom tijdens het hele bouwproces te ontzien. Bij de opzet van de nieuwbouw van SM's hebben we nadrukkelijk rekening gehouden met de wortels van de boom. Een flinke uitdaging, gezien de beperkte ruimte voor het museum en de niet te wijken straatkant. De tuin vormt straks een oriëntatiepunt vanuit alle kanten van de musea. Maar ook geïnteresseerden die geen bezoek brengen aan een van de musea, kunnen via de centrale gang straks tijdens openingstijden terecht in de tuin voor een wandeling of kopje koffie."

Monumentale parketvloer

Het Museumkwartier is een mooi voorbeeld van hoe monumentaal en modern samen een nieuw geheel vormen. Uitvoerder Jos van de Water van de Bonth van Hulten is verantwoordelijk voor de renovatie van het Noord-Brabants

Museum. "Het dak kreeg nieuwe betimmering, de plafonds zijn gestuukt, de lambriseringen en de monumentale parketvloer gerestaureerd. Ook zijn elektra en klimaatbeheersing opnieuw aangelegd en is een sprinkler installatie toegevoegd."

Restauratie-eigen

Daarbij kwam Van de Water voor verrassingen te staan. "Je hebt wel een vermoeden van hoe het er onder vloeren en achter muren uitziet, maar zeker weten doe je het pas als je ermee bezig bent. Dan moet je improviseren, waardoor er meer tijd gaat zitten in onverwachte zaken. Wel hebben we bijvoorbeeld meteen de vloeren versterkt, zodat ze nog meer bezoekers kunnen dragen. Zulke zaken zijn restauratie-eigen. Ik vind het belangrijk dat oude gebouwen bewaard blijven voor de toekomst. Zeker in een bijzondere combinatie als deze, met nieuwbouw en verbouw."

de Bonth van Hulten

De Bonth van Hulten
Postbus 115
5250 AC Vlijmen
tel. (073) 511 90 22
www.debonthvanhulten.nl

Lekker fietsen langs monumenten

's-Hertogenbosch is een echte monumentenstad. Maar niet alleen de binnenstad heeft monumentale parels, het gebied rondom de stad net zo goed. En hoe beter dan op de fiets kunt u die monumentale hoogstandjes bekijken in de stad die in 2011 is uitverkozen tot Nederlandse Fietsstad.

Op de fiets ziet u meer van uw omgeving, bent u snel bij het volgende monument en... fietsen is gezond en bovenal leuk. Die boodschap verkondigt de gemeente 's-Hertogenbosch met het project 'Lekker fietsen'. Doel is om de komende jaren meer inwoners op de fiets te krijgen.

Fietsen op zondag

Tijdens de zondag van het Open Monumentenweekend – 9 september 2012 – bent u van harte welkom om lekker te fietsen langs industrieel erfgoed en de dorpskernen rondom de stad. Het thema dit jaar 'groen van toen' is ideaal om op de fiets te beleven. Om u op weg te helpen, staan verderop in dit magazine boeiende tochten die u langs onze monumentale geschiedenis voeren.

Lekker en veilig fietsen

Maar u kunt uiteraard het hele jaar door lekker fietsen. U ziet de nieuwe rood geasfalteerde fietspaden overal opduiken. De gemeente wil namelijk dat fietsers snel en comfortabel kunnen fietsen en neemt veel maatregelen om dat mogelijk te maken. Zo wordt ook gewerkt aan een goede afstelling van verkeerslichten en aan oplossingen voor gevaarlijke verkeerssituaties.

Gratis stallen

Om fietsen te bevorderen zijn ook alle bewaakte fietsstallingen in de binnenstad (Wolvenhoek, Burgemeester Loeffplein en de Kerkstraat) helemaal gratis. Nog een extra reden om de auto te laten staan. Tevens is bij het centraal station een nieuwe grote fietsenstalling gemaakt.

Fietsstad 2011

Al die initiatieven hebben ertoe geleid dat 's-Hertogenbosch in 2011 door de fietsersbond is uitverkozen tot de Nederlandse Fietsstad. Een onafhankelijke jury heeft deze titel toegekend aan de meest fietsvriendelijke gemeente van Nederland. De gemeente 's-Hertogenbosch is trots op deze titel en wil graag het fietsen in en om 's-Hertogenbosch nog 'lekkerder' maken.

Voor meer informatie:
www.s-hertogenbosch.nl/fietsen.

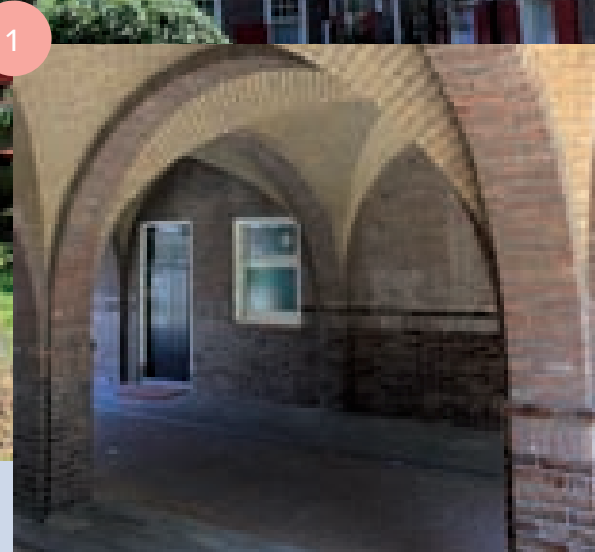
Lekker
fietsen

HOVEN, HOFJES EN BINNENPLAATSEN

Sint Jacobshof 1- 44 🏠 🌿 1

Dit volkswoningbouwcomplex werd in opdracht van de parochie Sint Jacob omstreeks 1930 rond een hof gebouwd. De architectuur is een regionale variant van de Amsterdamse School. Het complex bestaat uit twee woningblokken, waarvan het westelijke blok grenst aan de Binnendieze en het oostelijke aan de bebouwing van de Bethaniestraat. Het Sint Jacobshof is onderverdeeld in boven- en benedenwoningen met gezamenlijke ingangen. De toegangspoort vanuit de Mgr. Prinsenstraat heeft fraaie ribloze kruisgewelven in gele baksteen. Oorspronkelijk waren aan de achterzijde van het hof een tweetal badhuizen gelegen, latere bergingen voor gemeenschappelijk gebruik. In het rechter badhuis is nu een kunstenaarsatelier gevestigd.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- 10.00 uur: officiële opening van Open Monumentendag door wethouder Huib van Olden.
- Verhalenteller en acteur Peter Faber kruipt in de huid van Mgr. Prinsen.
- Rondleidingen over het hofje door bewoners.
- Bezichtiging van enkele woningen onder leiding van bewoners.
- Openstelling van het badhuis, nu keramiek atelier 'Atelier Mijn Ding'.
- Uitbeelden dagelijks leven anno 1920.

😊 Leuk voor kinderen
♿ Rolstoelvriendelijk

De Muzerije, voormalig Bisschoppelijk paleis, Militair Commandement en Gerechtshof 🏠 🌿 2

Hinthamerstraat 74

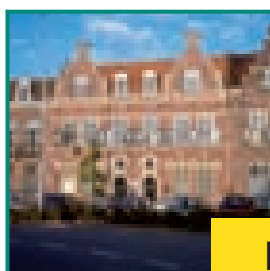
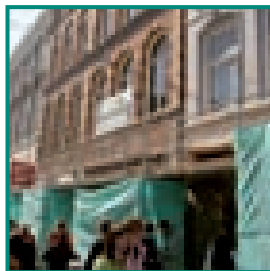
Dit rond een binnenplaats gegroepeerde complex is samengesteld uit vier middeleeuwse woonhuizen, die kort na 1571 werden samengevoegd als bisschoppelijk paleis van 's-Hertogenbosch. Na 1629 werd De Muzerije de ambtswoning voor de militaire commandant. De huidige voorgevel werd in 1764 opgetrokken. Van 1825 tot 1922 was er het Hof van Justitie gevestigd. Om die reden zijn destijds de zittingszaal van het gerechtshof (met halfronde cassetteplafond) en de pleitzaal van de arrondissementsrechtbank (geornamenteerd

stucwerkplafond en wanden) op het achterterrein gebouwd. Daarna werd De Muzerije een meisjeslyceum. Momenteel is het de stedelijke muziek- en dansschool en centrum voor beeldende kunst. Enkele jaren geleden is het complex verbouwd en gerestaureerd.

- Open op zaterdag van 11.00 - 17.00 uur.
- Cafetaria aanwezig.

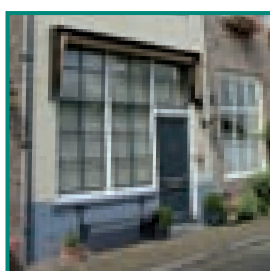
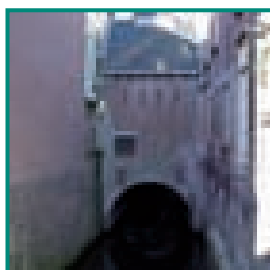
♿ Rolstoelvriendelijk

Restaureren zit het bouwbedrijf als gegoten

Traditie en vooruitgang gaan hand in hand

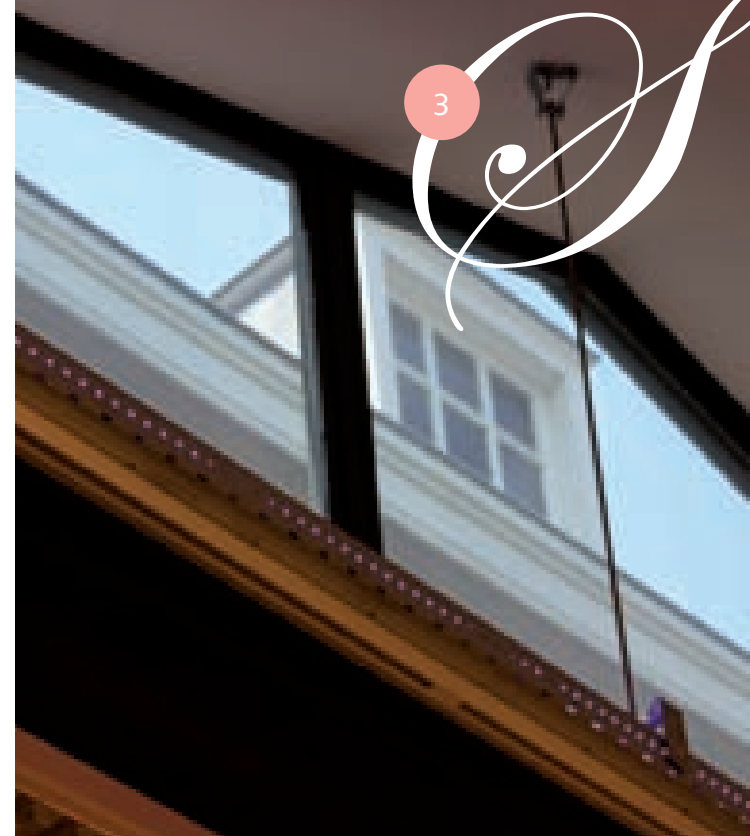
Restaureren zit het bouwbedrijf als gegoten.

Al meer dan een eeuw werken medewerkers van 'Firma van den Bouwhuijsen' vol overgave in de bouw. Het bouwbedrijf - dat diepgewortelde kernwaarden als betrouwbaarheid, duurzaamheid, kwaliteit en menselijkheid hoog in het vaandel schrijft - koppelt daarbij traditie aan vooruitgang. Ouderwets timmerwerk en digitale informatie gaan hand in hand. In die filosofie past ook het uitgangspunt 'niet alleen consumeren, maar ook investeren in de samenleving'. De vele renovatie en restauratie projecten zijn hier een goed voorbeeld van.

Bouwbedrijf van den Bouwhuijsen is een middelgrote onderneming met activiteiten in de uitvoerende bouw: nieuwbouw, renovatie & verbouw, restauratie en (projectmatig) onderhoud. Flinkke investeringen in opleiding en ict maken het mogelijk om klanten ook administratief te ontlasten. Daarnaast adviseert Van den Bouwhuijsen bij aankoop, ontwikkeling en onderhoudsplanning van onroerende goed.

Bouwbedrijf van den Bouwhuijsen – 073 64 24 545 – www.bouwhuijsen.nl

Stadsbibliotheek, voormalig oude mannen- en vrouwenhuis 🏠🌳 3
Hinthamerstraat 72

Sinds 1975 is op deze locatie de stadsbibliotheek gevestigd. Voor 1285 stond het bekend als de 'Tafel van de Heilige Geest', bijgenaamd het 'Geefhuis'. Deze diende ter ondersteuning van arme Bosschenaren. Dit liefdadigheidscomplex werd herbouwd rond 1325. De instelling werd opgeheven in de Franse tijd en kreeg de functie van oude mannen- en vrouwenhuis en vondelingenhuis. De vleugel langs de Sint Josephstraat is het oudste deel van het complex. Deze dateert uit de 14^e-16^e eeuw, de verdiepingbalken en kapconstructie zijn kort na 1463 getimmerd. De voorbouw aan de Hinthamerstraat en de vleugels rechts en achter de in de jaren 80 overkapt binnenplaats zijn gebouwd in 1825.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- De bibliotheek presenteert themagerelateerde parels uit haar collectie op een overzichtelijke tafel in de centrale hal.
- Zoekt u nog meer verdieping? Download dan de speciale 'Meer weten app' van de bibliotheek. U ontvangt interessante achtergrondinformatie, boeiende filmpjes, aantrekkelijke doe-tips en praktische boekensuggesties rondom Open Monumentendag op uw smartphone of tablet (zie pagina 6).

Rolstoelvriendelijk

Hof van Zevenbergen 🌳 4
Keizerstraat 4-12

Het hof van Zevenbergen is een in oorsprong laat 15e-eeuws adellijk 'stadspaleis'. Het bestaat uit een breed dwarsgeplaatst huis met traptoren, gelegen achter een voorplaats, met onderdoorgang naar het achtererf (tuin). Het is in de 17e eeuw uitgebreid met een voorvleugel en samengevoegd met belendende woonhuizen, waardoor een carrévormig complex is ontstaan. De natuurstenen boogstelling op de binnenplaats is een hergebruikt 16e-eeuws bordes van het stadhuis. De latere keizer Karel V logeerde hier in 1515. Ter herinnering is er een borstbeeld van hem opgesteld. Na de restauratie in de jaren 90 zijn binnenplaats en tuin hersteld in hun oorspronkelijke omvang.

- De tuin is geopend op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- De toegangspoort naar de Keizersstraat is geopend.

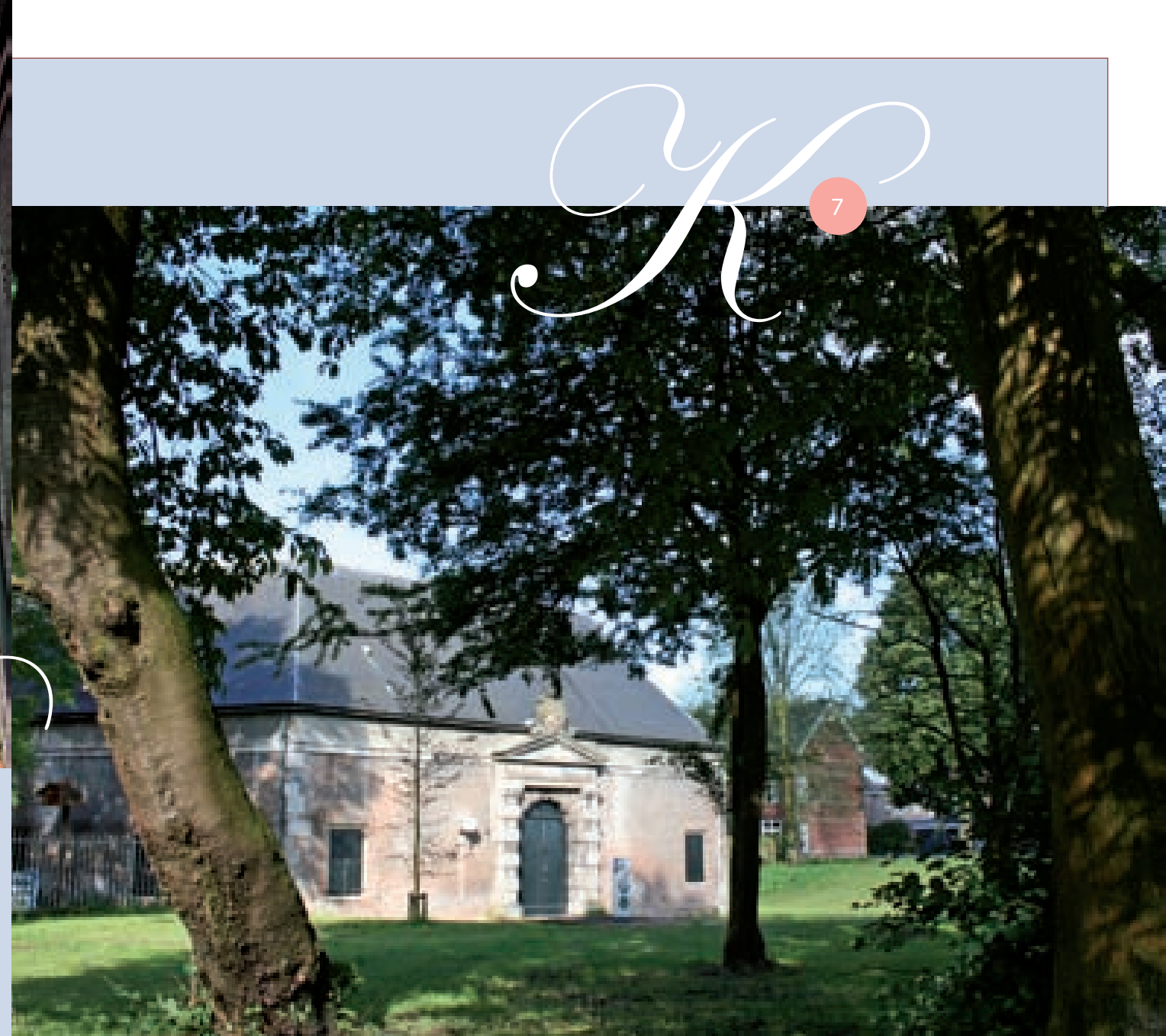
5

S

6

B

7

K

Stadhuis 🏰 🌿 5
Markt 1

Het stadhuis bestaat oorspronkelijk uit drie woonhuizen. Het middelste pand werd in 1366 door de stad aangekocht. In 1481 werd het linkerpand 'De Gaffel' toegevoegd en in 1563 werd een griffiehuis (nu trouwzaal) gebouwd op het achtererf. In 1599 volgde een uitbreiding met het rechter buurpand 'Sinterclaes'. Het stadhuis is al sinds de 14^e eeuw op de markt gevestigd. De buitengevels dateren uit de grote verbouwing van het stadhuis in 1670, de kelders en zijmuren van de vroegere panden bleven toen gespaard. Op de binnenplaats achter het stadhuis werd in 1691, naar ontwerp van hofarchitect Jacob Roman, een galerij gebouwd. Het stadhuis heeft een rijk interieur. De fraaie wandtapijten uit 1679 in de voormalige Raadszaal zijn een bijzonder voorbeeld van 'groen van toen'.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- De centrale infobalie is het informatiepunt tijdens Open Monumentenzaterdag.
- Verkoop boeken.
- Uitgifte van wandelingen op papier.
- Toelichting op het Stadhuis door gidsen van de Kring Vrienden 's-Hertogenbosch.
- Het Schuttersgilde De Oude Schuts is aanwezig.

Bestuurscentrum 🌿 6
Achter het Stadhuis, 3

De restanten van de oudste stadsmuur, vroeg 13^e-eeuws, zijn in het zicht gebracht bij deze nieuwbouw, gelegen boven de Binnendieze. Ook de gemetselde topgevel van het Griffiehuis uit 1563, is bewaard gebleven. Op deze plaats bevond zich het stadhuis voordat de stad in 1366 het pand aan de Markt aankocht als nieuw raadhuis. Aan weerszijden van het Griffiehuis bevindt zich een binnenplaats in het stadhuiscomplex. De oostelijke binnenplaats achter het stadhuis grenst aan de achterzijde van de bebouwing langs de Ridderstraat. Deze is tijdens Open Monumentendag toegankelijk.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Lezing 'Landschapsontwerpen rond de vesting' door tuin- en landschapsarchitect Martien van Osch van Bureau Oslo om 12.00 en 14.00 uur.
- Bezichtiging van de oostelijke binnenplaats en de nieuwe Raadszaal olv gidsen van de Kring Vrienden.
- De Groene Vesting biedt informatie over het programma 1629 van zondag 9 september.

🦽 Rolstoelvriendelijk

Kruithuis 🏰 🌿 7
Citadellaan, 7

Tijdens de 80-jarige oorlog werd in 1618 een stedelijk kruitmagazijn gebouwd naar ontwerp van Jan van der Weeghen. Oorspronkelijk lag het gebouw, omgeven door een gracht, in een open gebied aan de stadsrand. Door een 19^e-eeuwse ophoging van het omringende terrein toont het gebouw nu minder hoog. Het is samengesteld uit zes vleugels rond een binnenplaats. De klassieke toegangspoort is geplaatst in 1629. Het Kruithuis kreeg in 19^e en 20^e eeuw diverse niet-militaire bestemmingen zoals werkplaats, museum en vergaderruimte. De architectuurstroming 'Bossche school' vond hier zijn oorsprong. Momenteel dient het als werk- en expositieruimte voor beeldende kunst.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
 - Expositie tot en met 23 september.
- Benedenring: *Huib van Vugt*
Kunst van een wereldreiziger
- Bovenring: **Kogelzaal**
Yvon van Boort
Natuur(lijk) geschilderd
- Mijnzaal**
Henriette Heidstra
Stilstand en stromend
- Filmzaal**
Ana Menezes
IK GA NAAR LONDON 2012

🦽 Benedenverdieping rolstoelvriendelijk

(VOORMALIGE) KLOOSTERHOVEN EN KLOOSTERTUINEN

8

Tuinen klooster Mariënburg, voormalige woningen van Van Lanschot Stichting 🌿 8 Tegenover Uilenburg 22

Het huidige Bossche Mariënburgklooster is gelegen nabij het vroegere, gelijknamige middeleeuwse klooster uit de 15^e eeuw. De kapel (1488-1491) van dit klooster is sinds 1929 in sterk gewijzigde vorm bewaard gebleven langs het straatje Walpoort. Het huidige Franciscanessenklooster van de Zusters van Jezus, Maria en Jozef is gebouwd in 1897-1899 naar ontwerp van J. van Groenendaal in een neogotische architectuur. Van de twee op Open Monumentendag toegankelijke tuinen is één herbestemd tot stadspark (ingang Uilenburg, met onder meer een zeldzame Sequoia-boom) waarin een kloostergebouwtje dient als mortuarium. De tweede, besloten, tuin behoort nog bij het klooster (ingang Walpoort) en is voorzien van een fraaie berceau. Hierop aansluitend bevindt zich een tuin achter het voormalige uit 1898 daterend huis voor bejaarde mannen van de Van Lanschot Stichting (Sint Janssingel 92).

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Toegang tot de besloten binnentuin van Mariënburg (tegenover Uilenburg 22).

🦽 Rolstoelvriendelijk

Voormalig klooster Zusters van Orthen, Zusters van Orthenpoort, refter 'Het Pand' 🏰 🌿 9 Louwse Poort 47

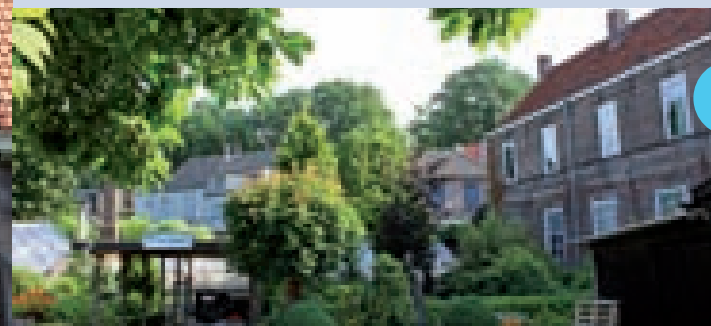
Dit klooster werd omstreeks 1423 gesticht voor de Zusters van het Gemene Leven. Later vestigden ook broeders zich hier, waardoor het een zogeheten dubbelklooster werd. Na 1629 werden de meeste kloostergebouwen gesloopt. Het middeleeuwse poortgebouw bij de Binnendieze bleef nog lang gehandhaafd maar moest kort na 1945 wegens bouwvalligheid worden gesloopt en historiserend herbouwd. Onder het bloemperkje op het achtergelegen hofje bevindt zich een grote, dichtgestorte kelder van het middeleeuwse Materhuis. In het besloten groengebied aan het eind van de Louwsepoort, naast kwekerij De Vlinder vindt u het laatste bovengrondse restant van het 15^e-eeuwse

Zusters van Orthenklooster, de voormalige refter (eetzaal). Na de opheffing van het klooster in de 17^e eeuw werden de gebouwen in 1692 verkocht aan particulieren. 'Het pand' werd eigendom van de Bossche burger Rogier van Heeze die het onderbracht in een naar hem genoemde stichting en het gebouw bestemde voor de huisvesting van arme mannen en vrouwen. Deze fundatie is nog steeds eigenaar en het pand wordt verhuurd aan beeldend kunstenaars.

Het voormalige reftergebouw is alleen nog op de begane grond middeleeuws. Daar zijn de 15^e- eeuwse moer- en kinderbalken met muurstijlen bewaard gebleven en is de zijmuur van de zijgang voorzien van kaarsnissen.

- Door omstandigheden is het pand niet opengesteld.

9

10

Tuin voormalig Redemptoristenklooster 🌿 10

Sint Josephstraat 11

Het klooster van de Paters Redemptoristen (gebouwd 1854-1855) werd, evenals de naastgelegen neogotische St. Josephkerk (gereed 1859), ontworpen door architect A. van Veggel. Gezamenlijk omsluiten de gebouwen een gesloten hof. De in baksteen opgetrokken kloostergebouwen hebben kruisvensters met verfijnde geometrische raamroeden. Na opheffing van het klooster en sluiting van de kerk voor de Rooms-katholieke eredienst werd de kerk in gebruik genomen als partycentrum. Het klooster werd verbouwd tot wooneenheden. De gemeenschappelijke tuin is open voor bezichtigingen.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Binnentuin is te bezichtigen.

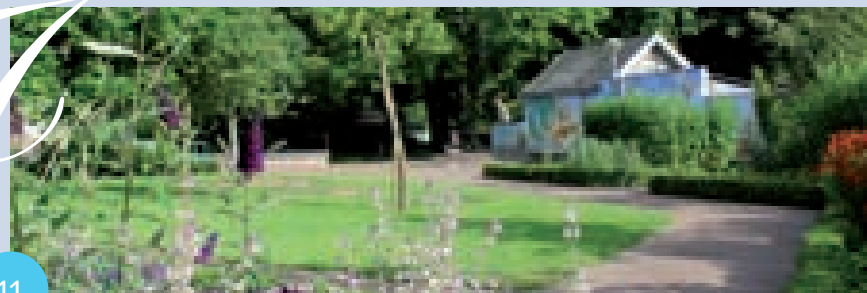
Achter het complex is enkele decennia geleden het openbare stadspark de Jeroen Boschtuin aangelegd in het open binnengebied van de Hinthamerdriehoek, achter de Boerenmouw.

Jeroen Boschtuin 🌿 11

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- 'Live' onderhoud van de tuin door de bewoners.
- Markkraam met info.

♿ Rolstoelvriendelijk

11

12

Voormalig refugiehuis Kartuziers 🌿 12

Sint Jorisstraat 25-105

Dit wooncomplex is samengesteld uit een viertal voormalige, particuliere woonhuizen met een binnenterrein. De panden werden in 1550 en de periode 1572-1606 tijdens de 80-jarige oorlog gekocht door het Kartuzier klooster uit Vught. In deze oorlog deed het complex dienst als refugiehuis, een stedelijke vestiging en vluchtplaats bij oorlogsgevaar. In 1591 verhuisde het gehele klooster van Vught naar 's-Hertogenbosch. In de 19^e en 20^e eeuw werd het complex meerdere malen verbouwd en kreeg het uiteindelijk zijn bestemming als appartementencomplex. Alleen aan de linkerzijgevel is de middeleeuwse oorsprong nog zichtbaar.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Besloten binnentuin is te bezichtigen.

♿ Rolstoelvriendelijk

13

Klooster Nemiusstraat 🏰 🌿 13

Nemiusstraat 4

Dit kloostercomplex met kloostertuin is gebouwd in 1929 voor de Congregatie van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria, moeder van goede bijstand. Het ontwerp is van architect H.W. Valk en is een sobere variant van de voor die tijd gangbare expressionistische architectuur, uitgevoerd in baksteen. De voorgevel van de kapel, een topgevel, vertoont de voor die tijd kenmerkende spitse kerkvensters met lancetbogen. De haaks op de kapel georiënteerde bouwdelen hebben op de begane grond rondboogvormige vensters. Op de verdiepingen zijn deze rechthoekig. Het klooster is enkele jaren geleden gesloten en verbouwd tot huisvesting voor jongeren: 'kamers met kansen'.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Ontvangst door jongeren van 2 Live.

- Interactieve lezing om 11.00, 12.00, 13.00 uur door dr. Theo Hoogbergen in de voormalige kapel over educatie, scholen, en sociale aspecten toen tot nu.
- Lezing om 14.00 uur door ir. Cees v Alst in de voormalige kapel over 'De Muntel, eerste woonwijk van 's-Hertogenbosch'.
- Op de begane grond een PowerPoint presentatie door Frans Peeters over de geschiedenis van oud-bewoners.
- Een informatiestand van de Cultuurhistorische Vereniging De Boschboom.
- Informatiestand 'Zayaz' Droomt'.
- Expo stedenbouwkundige Kaarten planontwikkeling Muntel 1912-2012.
- Scanplek voor Originele foto's van (oud)bewoners van De Muntel. Neem je eigen foto's mee en laat die scannen!
- De tuin is geopend.

♿ De begane grond is rolstoelvriendelijk

ORLY/ENDEVOETS GROEP

buitengewoon onderhoud

Buitengewoon in restaureren

Liefde voor het restauratievak heeft Orly & Endevoets hoog in het vaandel staan. Volgens de visie van Orly & Endevoets krijg je als restauratiebedrijf maar één keer de kans een gevel vakkundig te restaureren. Doe je het verkeerd dan is de kans groot dat het monument onherstelbaar wordt beschadigd. Dit geldt ook voor de Bossche monumenten. Het is daarom belangrijk dat degenen die het vak uitoefenen, er gevoel voor hebben en het leuk vinden aan monumenten te werken.

Kijk voor onze referentieprojecten op onze website:

RIETWAARD 32 | 5236 WC EMPEL | TEL. (073) 631 50 00

www.orlyenendevoets.nl

Wijk De Muntel Volkswoningbouw met binnenhoven

De totstandkoming van de Woningwet in 1901 vormde de basis voor de verbetering van de huisvesting voor de laagste inkomensgroepen van de samenleving. Het duurde echter tot 1912 voordat in 's-Hertogenbosch een haalbaar plan werd gemaakt voor een stadsuitbreiding waarin volkswoningbouw een plaats kreeg. Dit plan voor de wijk De Muntel werd vervaardigd door de Dienst Gemeentewerken onder leiding van directeur Kersemaekers. De Eerste Wereldoorlog zorgde voor vertraging. Bovendien moest het plan door de slechte economische situatie waarin het land verkeerde worden beperkt. Maar onder leiding van directeur Rückert en zijn opvolger Perey werd het voortvarend gewijzigd en uitgewerkt.

Het terrein van de wijk werd opgehoogd met zand uit de directe omgeving. Zo ontstond de plas De Ilzeren Vrouw. De wijk De Muntel is geheel gebouwd als woonwijk, met daarin plaats voor school- en kerkgebouwen en een klooster. In de eerste jaren (ca. 1920-1925) werd De Muntel gebouwd met woningbouwprojecten van verenigingen als Ons Belang (PTT-personeel), Eigen Bezit (RK vereniging van huiseigenaren), Monseigneur Prinsen en Sint Joseph (RK), Middenstandswoning, Ons Belang Amersfoort (onderofficieren), Broederhulp, Patrimonium (protestanten) en Beter Wonen (socialisten). Zo verrezen de kenmerkende gesloten bouwblokken rond binnenhoven van de afzonderlijke woningbouwverenigingen met eigen architectuur.

Na 1925 kwam een eind aan de Rijkssubsidie op de volkswoningbouw en werd de wijk tot 1936 gebouwd door particulier initiatief.

- Boekje rondwandeling de Muntel beschikbaar. Start vanaf het Kapelaan Koopmansplein, zonder begeleiding

14

Privé binnenhof 14 Hoek Arnoud van Gelderstraat - Van IJsselsteinstraat

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Het binnenhof is geopend.
- Bewoners vertellen over hun wijk

 Rolstoelvriendelijk

NEMUS
WOON&ONGEWOO

's-Hertogenbosch kent tal van prachtige monumenten. Gebouwen met charme. Historie. Herinneringen. Het is zonde als zulke panden verloren gaan. Daarom draagt wooncorporatie Zayaz, soms zelfs letterlijk, haar steentje bij om deze historische gebouwen te behouden.

Zo beheren wij het klooster aan de Nemiusstraat, waar sinds 2010 jongeren onder de projectnaam '2Live' extra begeleiding krijgen bij hun opleiding, werk en financiën. Tijdens de monumentendag is dit klooster het startpunt voor de historische rondleidingen en zorgen de jongeren van '2Live' voor een gastvrije ontvangst.

Natuurlijk hebben we ook andere monumenten in ons bezit. Wilt u weten welke dat zijn of bent u benieuwd naar de achtergronden ervan? Bezoek dan onze website www.zayaz.nl/monumenten.

15

Ontwerp parkaanleg op vestingwerken t.p.v. huidige Wilhelminaplein ("Heetmanplein")

PANDEN MET TUIJEN

Sociëteit Amicitia-De Zwarte Arend

Peperstraat 15

Dit statige herenhuis is gebouwd in 1774 naar ontwerp van de Bossche stadsarchitect Willem Hubert. Het vormt nu de huisvesting van twee gefuseerde sociëteiten: "de Zwarte Arend" en "Amicitia". Deze dateren in oorsprong uit de periode van vóór de Franse revolutie, waarbij geheel in de geest van de Verlichting groepen welgestelde burgers zich aansloten bij verenigingen. Zij waren vooral gevestigd in panden rond de Markt. Maar ook het herenhuis aan de Peperstraat vormt de perfecte ambiance voor de sociëteit. Aan buitenzijde, maar vooral ook inwendig is het een kenmerkend voorbeeld van een statige klassieke bouwtrant met Lodewijk XVI -ornamenten. In de tuin bevindt zich een koetshuis en open galerij ("stoa") met hardstenen pilasters.

Programma van 10.00 - 17.00 uur

- *Lezing om 14.00 uur: "Historische tuinhuisen in 's-Hertogenbosch"* door Daan Schaars, (gemeente 's-Hertogenbosch Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM)).
- *Lezing om 15.00 uur: "Toen gekapt groen"* door bouwhistoricus Maarten Enderman, (gemeente 's-Hertogenbosch Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM)).
- *Tentoonstelling van fotos en getekende ontwerpen van openbaar groen (tuinen, stadsparken) in 's-Hertogenbosch anno 1890-1930* (gemeente 's-Hertogenbosch, Stadsarchief).
- *Restaurateur Bjorn Fleuren geeft toelichting op zijn werk bij de plekken van optrekkend vocht.*

16

Tuin en -paviljoen Huizinghe "De Loet" 🌿 16 Ingang Triniteitstraat

Vóór 1837 gaf Jacob de Bergh opdracht voor de bouw van Huizinghe "De Loet". Het is een goed voorbeeld van een groot patriciërshuis. Het huis is onderdeel van de 18^e- en 19^e-eeuwse schaalvergroting aan weerszijden van de Peperstraat. In deze periode werden smallere, middeleeuwse percelen en huizen samengevoegd. Zo verrezen diverse representatieve huizen voor de meest vooraanstaande burgers. Een soortgelijke concentratie van grote 18^e- en 19^e-eeuwse patriciërshuizen treffen we ook aan langs de nabijgelegen Oude Dieze en in een deel van de Postelstraat. In de tuin is het paviljoen van Huizinghe 'De Loet' gesitueerd dat nog steeds dient als theehuis. Het vormt een treffend en uiterst zeldzaam voorbeeld van een 19^e-eeuwse siertuin in 's-Hertogenbosch.

L

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- In de binnentuin ontvangen leden van VMLH (Vereniging voor Militaire Living History) het publiek. Zij beelden officieren, manschappen en de familie van de Schotse Brigade van omstreeks 1750 uit. Eenheden van de Schotse Brigade waren in deze periode in Nederlandse dienst. Officieren van de Schotse Brigade waren gehuisvest in de Peperstraat.

😊 Leuk voor kinderen
♿ Rolstoelvriendelijk

17

Hinthamerstraat 153 Het huis: de Noteboom 🌿 17

Een gang met marmeren lambrisering leidt via een overkapte binnenplaats met groot tegeltableau naar de langs de Binnendieze gelegen tuin. Rond 1500 waren hier de Alexianen of Celrebroeders gevestigd. In feite is hier sprake van twee samengevoegde buurpanden, beide onderverdeeld in het traditionele type voor- en vast achterhuis. Het rechter voorhuis (nu hoekpand nr. 149) is hiervan afgescheiden, zodat een L-vormige plattegrond is overgebleven. De middeleeuwse

S

trapgevel van het rechter achterhuis aan de Binnendieze is omstreeks 1988 gereconstrueerd. Hierachter bevindt zich aan tuinzijde een tweede vast 18^e-eeuws achterhuis met een aangebouwde keuken en een karakteristieke rode uitbouw boven het water.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Toegang tot de tuin door gang met fraai tegeltableau

PANDEN IN HET GROEN

Voormalige Rijks-HBS 🏠🌿 18
Hekellaan 4

De Rijkshoogereburgerschool vestigde zich in 1867 en de Rijkskweekschool in 1861 aan de Papenhulst. In 1905 is hier nieuwbouw gerealiseerd naar ontwerp van Rijksbouwkundige JA. Vrijman. Het complex heeft een paviljoenachtige opzet van vrijstaande bebouwing, omringd door groen en is gebouwd in een overgangsstijl vanuit de rijk geornamenteerde neo-stijlen naar het meer sober traditionalisme. De indeling van de Rijks-HBS is nog grotendeels authentiek. Qua materiaalgebruik zien we de in die tijd in zwang gekomen terrazzovloeren met siertegelrand op de begane grond, massieve hardstenen, maar ook ranke stalen trappen op verdiepniveau.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- De binnentuin is te bezichtigen.
- Rondleidingen door bewoners.

🦽 Rolstoelvriendelijk

18

Voormalig ziekenhuis Sint Joan De Deo 🏠🌿 19
Papenhulst 26

De Bossche ziekenzorg was in de middeleeuwen en 19^e en 20^e eeuw in Rooms-katholieke handen. In 1879 werd in de Orthenstraat een ziekenhuis voor mannen gesticht, geleid door broeders van Sint Joan de Deo. In 1914 verrees aan de Papenhulst een nieuwbouw in een groene omgeving. Dit voor die tijd moderne complex heeft een traditionele klassieke architectuur, passend binnen de 'Heroriëntatie'. Deze bouwstijl hanteert een meer klassieke vormgeving in tegenstelling tot moderne architectuurstromingen. Na jaren leegstand werd het complex in de jaren 70 gekraakt. Vervolgens werd het verbouwd tot wooneenheden en bleef zo behouden voor de toekomst.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Een gedeelte van de benedenverdieping en de gehele tuin is te bezichtigen.
- Rondleidingen door bewoners.

🦽 Rolstoelvriendelijk

19

Tilmanshofje en omgeving 20
Parklaan 17

In het groene achtergebied van de Vughterdijk bevonden zich enkele stadsboerderijen. Ook achter het grote huis van de familie Tilman in de Vughterstraat stond tot 1896 een boerderij. Deze werd gesloopt om plaats te maken voor acht kleine woningen voor minvermogenden (vier vrijstaand, vier onder één kap), symmetrisch gerangschikt rond een hof met groene heggen als onderlinge afscheiding. Dit zeldzame, welgelegen complex van woninkjes voor de laagste sociale klasse (verwant aan het eveneens zeldzame Agnetapark in Delft), in 1907 ondergebracht in de charitatieve Tilman-stichting, is uitgevoerd in châlêtstijl, waarschijnlijk naar ontwerp van architect Dony (o.a. fontein de Draak).

- Programma van 10.00 - 17.00 uur
- De begane grond van het huis is te bezichtigen.
 - Rondleiding door bewoners.
 - Kleine fototentoonstelling over het Tilmanshofje en omgeving.

🦽 Rolstoelvriendelijk

20

Stegen Vughterstraat en Achter het Beerke 🌿 21

In de directe omgeving bevinden zich twee stegen "Achter het Beerke" en de steeg achter het pand Vughterstraat 202. Vaak werden stegen vernoemd naar een gelijknamig pand aan de (Vughter-)straat en waren de achterontsluiting vanaf het groene achterterrein naar de straat. Dergelijke stegen waren vaak tot ver in de 19^e eeuw sinds de middeleeuwen dichtgeslibd met rijen erbarmelijke kamerwoninkjes voor de allerarmste stadsbewoners. Momenteel zijn de krotwoningen bijna alle gesloopt met uitzondering van de gerestaureerde kamers aan de Louwsche poort, de Putgang en Peter de Gekstraatje). Achter Achter het Beerke is nu een pittoresk steegje dat leidt van de drukke Vughterstraat naar het groene achtergebied evenals het privé- straatje bij Vughterstraat 202 dat leidt naar de tuin achter dit pand en aansluiting heeft op het achtergelegen Tilmanshofje. Een verrassend ongerept stukje binnenstad.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Alleen de tuin is open voor bezichtiging.
- Toegang via de pittoreske steeg tot in de fraaie achtertuin, met aansluiting op het Tilmanshofje.

21

22

Tuin regentenkamer Groot Ziekengasthuis 🌿 22

Ingang Burg. Loeffplein 71

Op het terrein van het Grootziekengasthuis bevindt zich achter de parkeergarage een in oorsprong 16^e-eeuws gebouw, waar ooit de regentenkamer was gehuisvest. Het gebouw is gedeeltelijk boven een, verder gedempte, tak van de Binnendieze gebouwd. Deze stadsgracht vormde de eerste stadsmuur kort na 1200. In de besloten tuin is een gedeelte van de oudste stadsmuur te zien in de toren van de waterpoort. Daaruit blijkt dat dit oudheidkundig zeer waardevolle element dringend aan herstel toe is.

- Open op zaterdag van 11.00 - 17.00 uur.
- Toegang tot het pand en de tuin.

Bestuurscentrum

Landschapsontwerpen door Martien van Osch
12.00 uur en 14.00 uur

Klooster Nemijsstraat

Interactieve lezing door dr. Theo Hoogbergen
11.00 uur
12.00 uur
13.00 uur

"De Muntel eerste woonwijk van 's-Hertogenbosch"
door ir. Cees van Aalst
14.00 uur

Sociëteit Amicitia De Zwarte Arend

"Historische tuinhuisen in 's-Hertogenbosch"
door Daan Schaars
14.00 uur

"Toen gekapt groen"
door bouwhistoricus Maarten Enderman
15.00 uur

Voormalige Provinciale griffie

Korte lezingen over de geschiedenis van het pand

Azijnfabriek

"Het Jacobskwartier", ontwikkelingen van deze wijk"
door dr. Frans van Gaal
11.00 uur
14.00 uur
15.00 uur

Coudewater

Boomverzorging door Michel de Groot van Pius Floris
13.00 uur
15.00 uur

Helende zorg en omgeving van de "planetree", een plataan
door Toos van Lieshout
14.00 - 14.45 uur

Bastionder Oranje

"Het beleg van 1629" door Jeff van Schijndel
12.30 uur
14.00 uur
15.30 uur

Informatiecentrum Brabant Landschap

"Ontstaan en de ontwikkeling van het landgoed Haanwijk"
door Thijs Caspers
13.00 uur

Binnenstad Monumentendag

	zie pagina		zie pagina
○ Hoven, hofjes en binnenplaatsen		● Panden in het groen	
1 Sint Jacobshof 1-44	12	18 Voormalige Rijks-HBS, Hekellaan 4	28
2 De Muzerije, Hinthamerstraat 74	13	19 Voormalig ziekenhuis Sint Joan De Deo, Papenhulst 26	29
3 Stadsbibliotheek, Hinthamerstraat 72	15	20 Tilmanshofje, Parklaan 17	29
4 Hof van Zevenbergen, Keizerstraat 4-12	15	21 Stegen Vughterstraat en Achter het Beerke	30
5 Stadhuis, Markt 1	16	22 Tuin voormalige regentenkamer Groot Ziekengasthu	30
6 Bestuurscentrum, Achter het Stadhuis 3	16		
7 Kruithuis, Citadellaan 7	17	● Overige gebouwen	
		23 Toren Sint Janskerk, ingang hoek Torenstraat – Parade	34
● (voormalige) kloosterhoven en kloostertuinen		24 Sint Jansmuseum de Bouwloods, Torenstraat 16	34
8 Kloostertuinen Mariënborg, tuin van Van Lanschoot Stichting, Uilenburg, Walpoort	18	25 Kringhuis Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, Parade 12	35
9 Zusters van Orthen, refer 'Het Pand', Louwschepoort 47	19	26 Voormalige Provinciale Griffie, Erfgoed Brabant, Waterstraat 16	36
10 Tuin Redemptoristenklooster, Sint Josephstraat 11	20	27 Oude Sint Jacobskerk, Bethaniëstraat 4	37
11 Jeroen Boschtuin	20	28 Zwanenbroedershuis, Hinthamerstraat 94, O.L. Vrouwebrug (achterzijde)	38
12 Binnenhof voormalig refugiehuis Kartuizers, Sint Jorisstraat 25-105	20	29 Museum Slager, Clarastraat 16	38
13 Klooster Nemijsstraat 4	21	30 De Gruyterfabriek gebouw B, Veemarktkade 8	39
● Panden met tuinen			
14 Privé binnenhof, Hoek Arnoud van Gelderstraat - Van IJsselsteinstraat	23		
15 Sociëteit Amicitia-Zwarte Arend, Peperstraat 15	24		
16 Tuin Huizinghe "De Loet", ingang Triniteitsstraat	26		
17 Hinthamerstraat 153, tuin	27		

23

OVERIGE GEBOUWEN

Toren Sint-Janskathedraal 🏰 23 Ingang hoek Torenstraat-Parade

Door het afwijkende, bakstenen uiterlijk lijkt de toren van de Sint-Jan nieuwer dan het kerkgebouw. Maar niets is minder waar. De onderste bakstenen geleding is ouder, het vormt een restant van het eerste Romaanse kerkgebouw van omstreeks 1250. De bovenste bakstenen geleding, met klokkenstoel, en spits met uurwerk zijn toegevoegd vanaf het begin van de 16^e en 17^e eeuw. De stenen kern van de toren is nog authentiek, het metselwerk aan buitenzijde is in 1985 gerestaureerd in handvorm baksteen, ter vervanging van een ondeugdelijke 19^e-eeuwse buitenschil in een harde machinale steen.

- Open op zaterdag van **11.00 - 16.00 uur**.
- *Ieder half of heel uur is torenbeklimming mogelijk afhankelijk van het aantal gidsen. Een groep telt 15 personen. Het is een hele klim!*
- Kaartjes zijn verkrijgbaar bij het Kringhuis, zie nr. 25, blz. 35.

Sint-Jansmuseum de Bouwloods 🏰 24

Torenstraat 16

Hier is een bijzondere collectie oorspronkelijk middeleeuws beeldhouwwerk en bouwfragmenten te zien, afkomstig van de Sint-Jan. Het museum vertelt de geschiedenis van het 'groen van toen' rondom de Sint-Jan via diaprojectie en rondleidingen. Denk aan het kerkhof, bouwloodsen en het museum.

- Open op zaterdag van **11.00 - 17.00 uur**.
- Doorlopende diaprojectie in het museum: 'Groen van Toen-rond de Sint-Jan'.
- Doorlopende rondleidingen 'Groen van Toen- rond(je) Sint-Jan'. Start in het museum.
- Voor de jeugd zijn er kleurplaten.
- www.sintjansmuseumdebouwloods.nl.

😊 Leuk voor kinderen

24

25

Kringhuis Vrienden 's-Hertogenbosch 🏰 25

Parade 12

Het herenhuis Kringhuis Vrienden 's-Hertogenbosch dateert uit 1858. Het is gebouwd in een statige eclectische architectuur met de toepassing van schoon baksteenmetselwerk en gepleisterde en natuurstenen plint, vensteromlijstingen, kordonlijsten en hoekpilasters. De ramen zijn een vroeg voorbeeld van de toepassing van T-vensters. Ter wille van een symmetrische gevelopbouw is in de zijgevel een viertal imitatievensters als blindnis opgenomen

waar geen vensters gewenst waren. De T-indeling van de vensters is zelfs hierin weergegeven. Inwendig is het huis ingedeeld met suite aan de rechterzijde, voor en tussenkamer en zijingang met hal en trappenhuis rechtsachter. Diverse stucplafonds, paneeldeuren en betimmeringen zijn uit de bouwtijd.

- Open op zaterdag van **10.00 - 17.00 uur**.
- Dit is het afhaalpunt voor kaartjes voor de torenbeklimming van de Sint-Jan.

26

Voormalig Provinciale griffie, Erfgoed Brabant 🏰 26 Waterstraat 16

Het voormalig Provinciale griffiegebouw dateert uit het begin van de 20^e eeuw. Het is een voorbeeld van neogotiek naar ontwerp van Rijksbouwkundige J. van Lokhorst. Het gebouw geeft toegang tot de voormalige Statenzaal. Dit was voorheen de kerk van het Jezuïetenklooster. Ook geeft het toegang tot de voormalige vergaderzaal van het College van Gedeputeerde Staten. De overwelfde hal met rijk gepolychromeerde tegels is zeer bezienswaardig. Het gebouw deed jaren dienst als kantoorruimte van Rijkswaterstaat en wordt nu onderdeel van het Noordbrabants Museum en het Provinciaal Depot Bodemvondsten. Ook dient het als huisvesting van de overkoepelende organisatie Erfgoed Brabant.

In verband met de verbouwing is een beperkt deel van het complex open en zijn de musea, de oude Statenzaal en de GS-kamer nog dicht tot de opening van het Museumkwartier in het voorjaar van 2013.

- *Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.*
- *Erfgoed Brabant en het Provinciaal Depot Bodemvondsten presenteren zich in een deel van de Griffie.*
- *Korte lezingen over de geschiedenis van het pand.*
- *Rondleidingen door een paar ruimtes en gangen.*
- *Een mini-expositie over archeologische voorwerpen.*
- *Eventueel rondleiding in het depot bodemvondsten (nog niet zeker bij het ter perse gaan).*

27

Oude Sint Jacobskerk 🏰 27 Bethaniestraat 4

Omstreeks 1430 werd een kapel gebouwd voor bedevaartgangers naar Santiago de Compostella. Dit vormde het eerste begin van de Oude Sint Jacobskerk. De broederschapskapel werd in de 16^e eeuw uitgebreid met een driebeukig schip en diende vanaf 1569 als parochiekerk. Na 1629 kreeg het onder meer de functie van wagenhuis en paardenstal. In 1752 volgde een verbouwing tot militair arsenaal en van ca. 1890-1918 deed het dienst als kazerne. In 1925 werd de kerk opnieuw verbouwd tot museum van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, het latere Noordbrabants museum. Het is nu in gebruik als huisvesting van de gemeentelijke afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten.

- *Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.*
- *Rondleidingen door het gebouw.*
- *Kleine fototentoonstelling oud hout.*
- *Speciaal ontworpen bordspel voor de hele familie, met leuke en leerzame doe-opdrachten.*

😊 *Leuk voor kinderen*
♿ *Rolstoelvriendelijk*

In de Azijnfabriek

- *Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.*
- *Lezingen om 11,00 14,00 15,00 uur van dr. Frans van Gaal over 'Het Jacobskwartier', ontwikkelingen van deze wijk*
- *Een Tangata (tango) concert van 12.30 - 13.30.*

♿ *Rolstoelvriendelijk*

Zwanenbroedershuis, O.L. Vrouwebrug 🏰 28

Hinthamerstraat 94

De 'Illustere Lieve Vrouwe Broederschap' werd opgericht in 1318 en vestigde zich in 1483 in het Zwanenbroedershuis. Dit middeleeuwse huis werd in 1846 gesloopt en vervangen door het huidige neogotische pand naar ontwerp van J.H. Laffertee. De gepleisterde voorgevel heeft op de verdieping drie hoge spitsboogvensters, geflankeerd door steunberen. De interieurafwerking van de Grote Zaal op de verdieping is in 1868-70 door de restauratiearchitect van de Sint Jan L.C. Hezenmans ontworpen. De Kleine Zaal aan de voorzijde heeft een fraai stucwerkplafond met hanggewelven. Via de tuin loopt u over de waarschijnlijk de oudste, (wellicht 15^e-eeuwse) particuliere stenen brug van 's-Hertogenbosch. Deze is gerestaureerd en herbouwd.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen.
- Toegang tot de tuin en tot de particuliere stenen brug.

28

29

Museum Slager 🏰 29

Choorstraat 16

Het pand van Museum Slager dateert uit 1903. Op het tegeltableau in de voorgevel is te lezen dat het oorspronkelijk is gebouwd als kantoorpand van de 'Maatschappij van brandverzekering voor het Koninkrijk der Nederlanden'. De architectuur vertoont een aantal kenmerken van de neorenaissance, zoals de toepassing van tympaans boven de vensters. Na enige tijd als bibliotheek te hebben gediend kreeg het pand de functie van museum. U bekijkt hier ruim een eeuw schilderkunst van de Bossche schildersfamilie Slager (verdeeld over drie generaties): stadsgezichten van 's-Hertogenbosch, vele Brabantse landschappen, de Belgische Kempen en Zuid-Europa, alsmede stillevens en portretten.

- Open op zaterdag van 11.00 - 17.00 uur.
- Tentoonstelling van schilderijen van Bossche burgemeesters en oude Brabantse landschappen.

38

De Gruyter Fabriek, gebouw B 🏰 30

Veemarktkade 8

Dit complex vormt een herinnering aan het bekende Bossche levensmiddelenbedrijf De Gruyter. Sinds 1934 vond een groot deel van de productie plaats in deze fabriek. Het complex bestaat uit een vijftal bouwdelen uit de periode 1934-1964, grotendeels naar ontwerp van 'huisarchitect' T.P. Wilschut. Twee productiehallen onder platte betondaken en een machinehal met zadeldak op stalen vakwerkspanten dateren uit 1934-1936. De hallen zijn verder uitgevoerd als betonskelet met bakstenen gevels. Uit de naoorlogse periode dateren productiehal (1949-1950), magazijngebouw (1953, uitgebreid 1964) en kantoor-directievleugel (1955). Momenteel wordt het complex met respect voor de oorspronkelijke architectuur aangepast als vestigingsplaats voor innovatieve, creatieve bedrijven.

- Open op zaterdag van 10.00 - 17.00 uur.
- Doorlopend rondleidingen. Startpunt vanuit Brasserie de Gruyterfabriek.

U kunt kiezen uit een korte rondleiding van ± 45 minuten of een uitgebreide rondleiding van ongeveer 1,5 uur, waarbij ook het voormalige distributiecentrum van 20.000 m² wordt bezocht.

30

39

Open Monumentendag Lekker fietsen in het buitengebied Alleen op zondag 9 september

Monumentaal groen in het buitengebied Uitvalsroutes naar het beleg van 1629

Het zal niemand verbazen dat het meeste monumentale groen buiten de Bossche binnenstad is gelegen. Op het landgoed Coudewater in Rosmalen bevindt zich het grootste aantal beschermde monumentale bomen binnen de gemeente. Alle reden om de tweede Open Monumentendag, zondag 9 september, naar Coudewater te gaan en onder begeleiding van een deskundige of op eigen initiatief kennis te maken met het landgoed en zijn bijzondere gebouwen.

Linie van Staatse legers

Meerdere fietsroutes leiden tot over de gemeentegrenzen naar de linie die in het jaar 1629 werd aangelegd bij de belegering van 's-Hertogenbosch onder aanvoering van Prins Frederik Hendrik van Oranje. In nauwe samenwerking met de stichting De Groene Vesting loopt de fietsroute langs een deel van door deze organisatie ontwikkelde, bestaande routes. U volgt hierbij nauwgezet de linie van de Staatse legers rondom de stad. Op diverse plaatsen zijn medewerkers van De Groene Vesting aanwezig voor rondleidingen langs de route.

Vught en Sint-Michiëlsgestel

De fietsroutes lopen gedeeltelijk door buurgemeenten Vught en Sint-Michiëlsgestel. In samenwerking met deze gemeenten en Brabants Landschap is een aantal pleisterplaatsen in de route opgenomen en zijn enkele monumenten opengesteld voor bezoek.

Het beleg van 1629

Het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 was vier eeuwen geleden een gebeurtenis van de eerste orde. In het bijzonder voor de stad 's-Hertogenbosch, maar zeker ook voor de algemene vaderlandse geschiedenis. Het duurde bijna vijf maanden voordat de stad in handen kwam van de protestantse Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden als 'sleutel' naar het katholieke, Spaanse Brabant. Na eerdere vruchteloze pogingen, onder leiding van Frederik Hendriks voorganger en broer prins Maurits, lukte het 'de Stedewinger' wél om de stad tot overgave te dwingen. Dat gebeurde nadat een bres was geslagen in het bastion Vught, gelegen bij het huidige Heetmanplein. Dit was de meest kwetsbare plek binnen de stadsomwalling vanwege de verre, vooruitgeschoven positie die de Vughtpoort innam in de stadsplattegrond. De verdedigers van de stad zagen af van het terugtrekken achter een tweede verdedigingslinie langs de Kuipertjeswal: de stad capituleerde. De aanvalslegers hadden de stad met name kunnen benaderen door het bedwingen van de inundatie (onderwaterzetting) van de omgeving van de stad, met behulp van ter plaatse in het veld gemonteerde (ros) watermolens. De bekende Vaderlandse dichter Joost van den Vondel bedacht hierop de bijnaam Moerasdraak voor de stad in zijn lofdicht op Frederik Hendrik.

Wij wensen u veel fietsplezier!

Fietsroute Monumentendag

★ Startpunt
 • Coudewater

★ Uitvalsbases
 • Bastion Oranje
 • Fort Orthen

★ Pleisterplaatsen
 • Orrikes' theehuisje
 • Koffie- en theehuis 't Haantje
 • kasteel Maurick
 • Engelenburcht

○ Oriëntatiepunt fietsknooppuntenroute

● Bezoekobjecten

zie pagina

1	Landgoed Coudewater (Landhuis, klooster, park), Berlicumseweg 8	44
2	"De Boerderij" Coudewater, ontvangstcentrum, Peter de Gorterstraat 7	44
3	Bastionder, Zuidwal 1	45
4	Fort Orthen Ketsheuvel 50-56	45
5	Begraafplaats Orthen, Ketsheuvel 50-56	47
6	Park Villa Zuiderbosch, Hintham 152	47
7	De Standerdmolen, Molenstraat	50
8	Sint Lambertuskerk, Markt 1	50
9	Perron 3, Hoff van Hollantlaan 1	51
10	Informatiecentrum Rijkswaterstaat, Kloosterlaan 4	51
11	Ned. Hervormde kerk, de Kerkhof 3	52
12	Tuin Predikantenwoning, Graaf van Solmsweg 65	52
13	Engelenburcht, Heuvel 18	53
14	Diezemonding	53
15	Parochiekerk St. Anthonius abt, Gravin Helenastraat 3	55
16	Landgoed (park) de Wamberg	56
17	Informatiecentrum Brabants Landschap, Haanwijk 4a	56
18	Koffie- en theehuis het Haantje, Haanwijk 3	56
19	Orrikes' Theehuisje, Poeldonksedijk 7	57
20	Boerderij, atelier Leon Adriaans, Sterrenbosch 2	57
21	Toren Sint Lambertuskerk, Helvoirtseweg 5-7	58
22	Kasteel Maurick, Maurick	58
23	Isabellakazerne, Isabellalaan 7	59
24	Vughts museum, Taalstraat 88a, Vught	59
25	Moerputtenbrug	60
26	Het Bossche Broek	61
27	Heempark	61

*lekker
fietsen*

Landgoed, landhuis en voormalig klooster Coudewater 🏰 🌳 1

Berlicumseweg 8

Het landhuis van Coudewater, gelegen in een zeer fraai park in landschapsstijl, vormt de historische kern van het landgoed. Het dateert in aanleg uit het einde van de middeleeuwen en maakte aanvankelijk deel uit van het belangrijke klooster Coudewater dat in 1434 was gesticht als Birginitessenklooster en later dubbelklooster (Birgijtinen en Birginitessen). Van het middeleeuwse klooster zijn restanten bewaard gebleven in het middelste bouwlichaam van het landhuis: kelders, bouwmuren, een gangmuur en de kapconstructie die dateert uit 1512. In 1713 verhuisde het klooster naar Uden en werd het verbouwd tot landhuis. In 1870 werd het landgoed aangekocht door de 'Maatschappij tot verpleging van krankzinnigen op het land'. De huidige uitwendige architectuur van het landhuis ontstond in deze periode. In de loop der tijd werden diverse vrijstaande villa's rondom het landhuis gebouwd als verpleeginrichtingen voor mannen, het paviljoen Milla de Campen, en vrouwen, het paviljoen de Loofert. Ook werden een woning voor de geneesheer-directeur, villa de Wetering, een gestichtsboerderij, technische en huishoudelijke gebouwen en een klooster gebouwd. Dit in 1938-1940 door de Haarlemse architect Jos Bekkers ontworpen complex bestaat uit een kloosterkapel en drie rond een binnenhof gegroepeerde kloostervleugels. Het heeft een traditionalistische architectuur met kenmerken van expressionisme. Opvallend is de zorgvuldige toepassing van baksteenarchitectuur. Het in landschapsstijl aangelegde park van Coudewater telt vele monumentale bomen, een grote vijver en een ijskelder.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Vrije toegang tot de begane grond.
- Hier komt u ook langs tijdens de rondleiding olv Leo Balmer.

Voormalig Emmaklooster op het landgoed Coudewater 🏰

Diverse Lezingen in de kapel

- 13.00 - 13.45 uur Michel de Groot van Plus Floris, interactieve PowerPoint presentatie over boomverzorging in Coudewater.
- 14.00 - 14.45 uur Toos van Lieshout over helende zorg en omgeving van de 'planetree', een plataan.
- 15.00 - 15.45 uur Michel de Groot van Plus Floris, interactieve PowerPoint presentatie over boomverzorging in Coudewater.

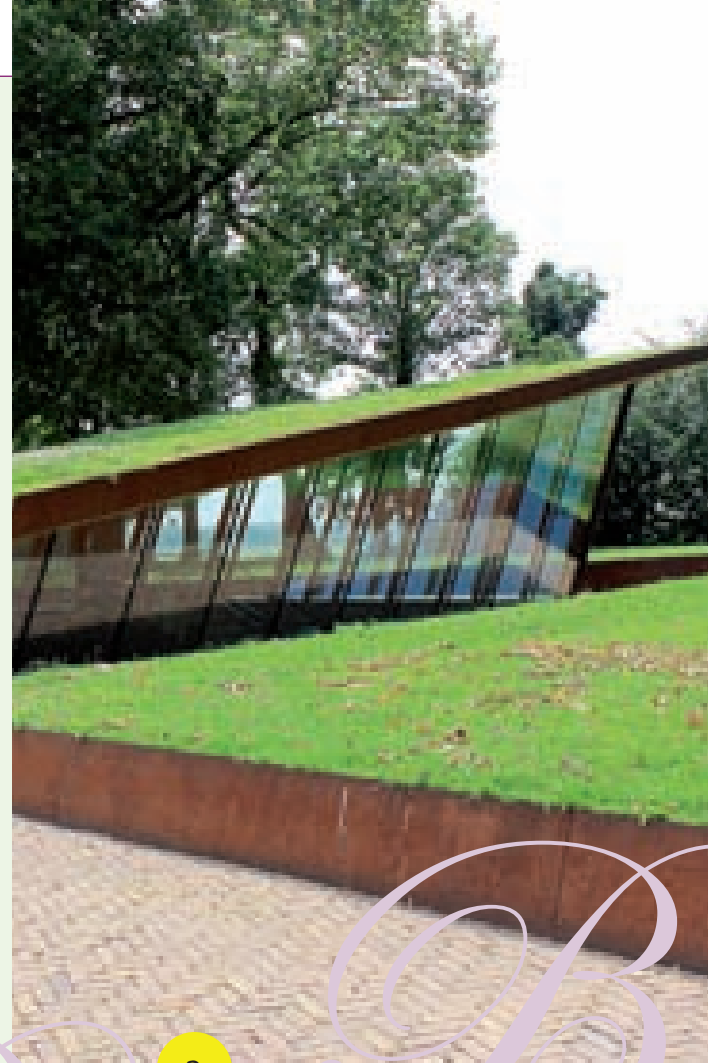
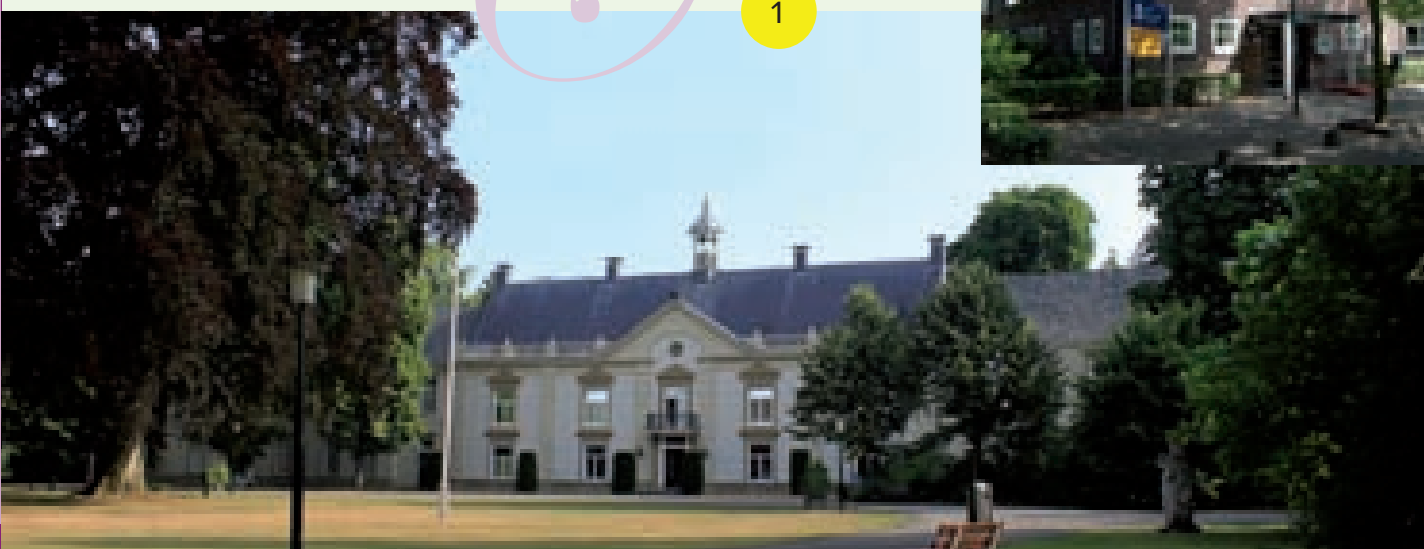
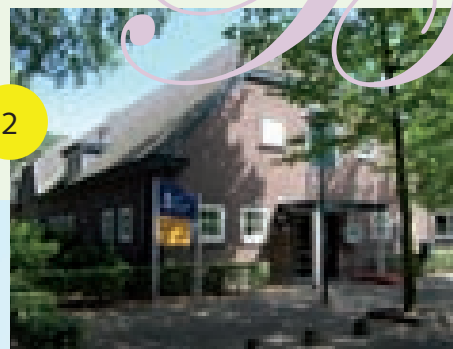
"De Boerderij" 2

Peter de Gorterstraat 7

- Om 12.00 uur is hier de officiële opening van Open Monumentendag in het buitengebied en Lekker Fietsen door Wethouder van Olden.
- Lezing door Mw Ronnie van Diemen, bestuursvoorzitter Coudewater.
- Start rondwandelingen om 12.30 en 14.00 uur van ruim een uur onder leiding van Leo Balmer, met aandacht voor de verschillende aspecten van landgoed Coudewater, zoals monumentale gebouwen, bomen, geestelijke gezondheidszorg, de geschiedenis en de rol van het landgoed.
- Het restaurant is pleisterplaats voor de fietsers.

In de loods Tegenover de Boerderij:

- Informatiestand Coudewater met fiets- en wandelroutes over het landgoed.
- Informatie over GGZ Coudewater.
- Live dixielandmuziek.

Bastionder; Bastion Oranje; Uitvalsbasis 🏰 3 Zuidwal 1

Dit bastion werd in 1634 toegevoegd aan de omwalling door de nieuwe machtshebber. Het werd uitgebouwd als een 'hol bastion', waarbinnen zich aanvankelijk een waterpartij bevond. Dit was een restant van de stadsgracht. Later werd hier een windmolen gebouwd. Na de vestingwet van 1874 werd het bastion omgevormd tot stadspark. In het kader van het project vestingwerken werden enkele jaren geleden de 14e-eeuwse stadsmuur en een vroeg 15e-eeuwse muurtoren binnen het bastion blootgelegd. Er is nu een ondergrondse informatie ruimte 'het Bastionder'. Hier staat ook het beroemde kanon 'Stuer Ghewalt' (stoer geweld) uit 1511 op een replica van een vroeg 16e-eeuws affuit.

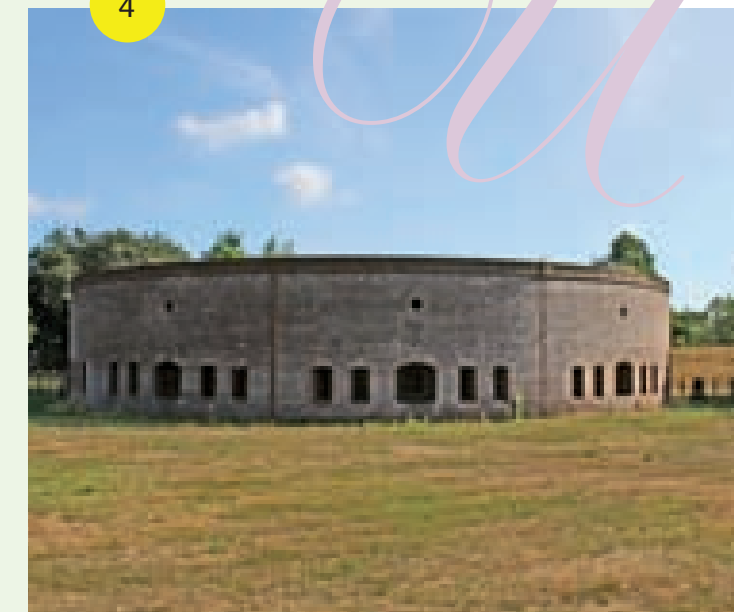
- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Vertrek boten Vestingfietsen en Waterschappen elk heel uur op en neer van Bastion Oranje naar aanlegplaats tegenover Halder 6.
- Tijdstippen vertrek: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur.
- Onderin en op het Bastionder verzorgt Jeff van Schijndel drie lezingen over 'Het Beleg van 1629'.
Tijden: 12.30, 14.00 en 15.30 uur.

Fort Orthen, Uitvalsbasis 🏰 4

Ketsheuvel 50 - 56

Dit fort werd aanvankelijk Orthenschans genoemd en bestond nog niet ten tijden van het beleg van 1629. Wel was de dijk al aanwezig, waar het huidige fort middenin ligt. Die was onderdeel van de werkelijke linie van Frederik Hendrik. Het fort werd tussen 1630 en 1637 aangelegd met een vierkante plattegrond, aarden wallen, bastions op de hoeken en omgeven door een natte gracht. In de 18e eeuw is het regelmatig hersteld en uitgebreid met voorwerken en een tweede natte gracht. In 1852 werd fort Orthen geheel herbouwd met een ronde stenen toren, een reduit, als kern. Deze werd omringd met een droge gracht, maar vervulde echter geen rol van betekenis in de defensie van de stad. Kort na 1932 kocht de gemeente de omringende gronden en in 1966 het fort zelf. Momenteel huren kunstenaars atelierruimtes in het fort.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Het Nico Schuurmanshuis is toegankelijk.
- Informatiepunt van de Heemkundekring in de Orthense Schaar.
- Informatiepunt De Groene Vesting en uitgave van de nieuwe historische wandelingen 'Nassau's Ronde'.
- Pleisterplaats voor de fietsers.

Lekker
fietsen 🚲

Knillispoort aan de Korte Waterstraat

Oud Bogardenstraatje

Voormalig ziekenhuis met klooster aan de Papenhulst

Sint Jacobshof

Een erfenis om zuinig op te zijn

BrabantWonen bezit en verhuurt ruim 7000 woningen en wooneenheden in 's-Hertogenbosch. Ongeveer 700 daarvan staan in de binnenstad. Elk complex heeft zijn eigen historie en dynamiek. Het varieert van voormalige kloosters, kazernes en mannen-ziekenhuizen tot kleine eenheden van slechts enkele woningen. Het behoud van dit erfgoed van de stad vindt BrabantWonen van groot belang.

BrabantWonenWandeling

BrabantWonen heeft een wandeling langs al haar monumentale panden in de oude binnenstad van 's-Hertogenbosch samengesteld. Een boekje met foto's en meer informatie kunt u afhalen bij onze vestiging in 's-Hertogenbosch of downloaden via www.brabantwonen.nl

Graafseweg 294
5213 AS 's-Hertogenbosch
Telefoon (073) 681 45 00
www.brabantwonen.nl

Begraafplaats Orthen, voormalig Groenendaal 🏰 🌿 5

Herven 1

Dit kerkhof werd aangelegd in 1858 op het terrein naast Fort Orthen als opvolger van het kerkhof rond de Sint Jan en de protestantse begraafplaats binnen de stad. Tachtig procent van het ruim 11 hectare grote terrein was bestemd als RK kerkhof, het overige deel voor de protestantse burgers. De eerste overledene die op deze plaats werd begraven was Johannes van Groenendaal in 1858, naar wie de begraafplaats in 1978 werd vernoemd. In 2008 is de naam 'begraafplaats Orthen' weer in ere hersteld. Het belangrijkste bouwwerk op de dodenakker is de Bisschopskapel. Deze kapel is gebouwd in 1882 naar ontwerp van de restauratiearchitect van de Sint Jan Lambert Hezenmans. Het bouwwerk deed dienst als grafkapel voor de Bisschop van het hernieuwde Bisdom 's-Hertogenbosch, Mgr. Zwijsen. En zijn opvolgers tot en met Mgr. Mutsaers († 1964). Dat blijkt uit de herinneringssteen in de vloer van het voorportaal van de kapel. Het gebouw is, zoals de meeste historische grafkapellen, gebouwd in een veelhoekige plattegrondvorm, in dit geval zeshoekig. Het is vormgegeven in neogotische architectuur. Het toegangsportaal en de uitgebouwde altaaruimte met daaronder de van buitenzijde toegankelijke crypte bevinden zich aan de voor- en achterzijde. In deze ruimte onder het altaar, vindt u nissen in de wanden waarin bisschoppen en prelaten van het bisdom 's-Hertogenbosch zijn bijgezet. Deze zijn aan de voorzijde afgesloten door een stenen plaat met inscriptie.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Om 12.00, 14.00 en 16.00 uur rondleidingen door gidsen van Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch voor maximaal 15 pers/groep. Start nabij de kapel van de begraafplaats.

Villa Zuiderbosch 🌿 6

Hintham 152

Langs de Rijksweg naar Nijmegen, oostelijk van Hintham, legde de Bossche koffiebrander T.A.J.M. Sweens in 1884 een klein landgoed aan waarop hij een villa liet bouwen. Aanvankelijk heette deze villa 'Dorothy hall', het latere villa Zuiderbosch. Dit relatief kleine buitenverblijf was gelegen te midden van een waterpartij die naderhand werd omgevormd tot een fraaie parkaanleg in landschapsstijl. In de periode 1900-1930 was de villa in eigendom van Bossche sigarenfabrikant Goulmy en werd het pand vergroot met twee aanbouwen. Het park is opengesteld op Open Monumentendag.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- De tuin is geopend.

● Elektrisch treintje op zondag

Er rijdt een elektrisch treintje tussen 's-Hertogenbosch en landgoed Haanwijk (Sint-Michiëlsgestel). Het treintje heeft twee haltes:

- Bij het Refugiehuis, Spinhuiswal 1, 's-Hertogenbosch (schuin tegenover Bastion Oranje). Vertrektijden: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur (laatste vertrek!).
- Fietsknooppunt 64, landgoed Haanwijk (vlakbij Theehuis 't Haantje). Vertrektijden: 12.30, 13.30, 14.30, 15.30 en 16.30 uur (laatste vertrek!) Het treintje rijdt door het Bossche Broek naar landgoed Haanwijk. De rit duurt ca. 30 minuten. Een gids van De Groene Vesting geeft uitleg over de geschiedenis van de omgeving en de linie van 1629. In het treintje is plaats voor 25 personen.

● Boten op zondag

- Er varen twee boten van Bastion Oranje naar de aanlegplaats te Halder (Sint-Michiëlsgestel). Vertrektijden: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur (laatste vertrek!).
- En er varen twee boten van Halder naar Bastion Oranje ('s-Hertogenbosch). Vertrektijden: 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur (laatste vertrek!). De boottochten duren ca. 1 uur. Een gids van Vesting-fietsen/Hertogboeren geeft tijdens de boottocht uitleg over de vaarroute en de omgeving. In iedere boot is plaats voor 12 personen.

lekker
fietsen

7

ROSMALEN

De Standerdmolen 🏰 7 Molenstraat

De in 1722 gebouwde Standerdmolen is gebouwd op een lichte verhoging, heeft een houten molenromp en draait om een verticale spil. Het is oorspronkelijk een middeleeuws korenmolentype. In de constructie van de molen zijn aanwijzingen gevonden dat de molen ooit op een andere plaats heeft gestaan. Het demonteren en elders opnieuw opbouwen van een molen als 'bouwpakket' was niet vreemd in die tijd. De molen heeft altijd een grote historische en landschappelijke waarde gehad. Momenteel wordt een bijzonder stel wiekroeden van het type Fransen geconserveerd, dit zijn gesmede roeden van de firma Fransen uit Vierlingsbeek. De roeden liggen opgesteld naast de molen.

- Open op zondag van **10.00** - 1700 uur.
- De molen is te bezichtigen.

Sint Lambertuskerk 🏰 8 Markt 1

De Sint Lambertuskerk is hoogstwaarschijnlijk ontstaan als Romaans kerkje en in de eerste helft van de 15^e eeuw uitgebreid met de huidige toren. Vervolgens is een nieuw koor aan de oostzijde van het gebouw toegevoegd. De Romaanse kerk is omstreeks 1545 gesloopt toen het huidige schip en zijbeuken werden gebouwd. Na de hervorming werd de kerk als protestants bedehuis en als gemeentehuis gebruikt. In 1823 kregen de katholieken de kerk weer terug en werd de kerk inwendig gemoderniseerd in neoclassicistische stijl. De laatste grote verbouwing vond plaats in 1910-1911 toen architect Ludewig de zijkapellen verdubbelde met een tweetal nieuwe zijkapellen en het koor vergrootte in oostelijke richting, waarbij het voor de leek niet zichtbaar is dat het hier om nieuwbouw gaat.

- Open op zondag van 12.00 - 1700 uur.

lekker
fietsen

8

Perron 3 9 Hoff van Hollantlaan 1, vm gemeentehuis, nu Perron 3

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als verzamelpunt voor allerlei activiteiten op Open Monumentendag.

- Open op zondag van 12.00 - 1700 uur.
- De hei (zandverstuiving) ver terug in de tijd, een tentoonstelling van diverse groene gebieden van toen en nu. Het hele duingebied tussen Geffen en de huidige Loonse en Drunense duinen komt in beeld.
- Films over de polder, De Grootte Wielen en Coudewater.
- Diverse optredens van gebruikers van Perron 3, zoals St. Cecilia en Dreamdance.

Informatiecentrum Rijkswaterstaat (RWS) 10 Kloosterstraat 4

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als informatiecentrum en expositieruimte op Open Monumentendag.

- Open op zondag van 12.00 - 1700 uur.
- RWS medewerker informeert over het werk van de Rijkswaterstaat bij de omlegging van de Zuid-Willemsvaart.
- Dhr Jeroen Flamman van Vestigia geeft informatie over de omlegging van de Zuid-Willemsvaart, het archeologische onderzoek, de sporen van 1629 en oudere bewoningssporen.

11

ENGELLEN

Ned. Hervormde kerk 🏰 11

De Kerkhof 2

Van dit kerkgebouw resteert nog het koor van de in 1587 verwoeste Lambertuskerk. Aan de westzijde zijn restanten van het vroegere kerkgebouw gereconstrueerd, waarvan funderingen zijn aangetroffen bij archeologisch onderzoek. Hieruit bleek dat het kerkje een éénbeukige romaanse tufstenen voorganger heeft gekend. Van het 15e-eeuwse kerkgebouw zijn het zuidelijke dwarsschip, schip en toren teruggevonden en ter plaatse weergegeven. Het huidige kerkgebouw dateert mogelijk uit 1551 maar is na de verwoesting van 1587 herbouwd in 1615. De kerk heeft met de houten raamroeden en witte muren een 19^e-eeuws karakter. Het gebouw heeft een driezijdige gesloten koor dat is voorzien van steunberen en spitsboogvensters.

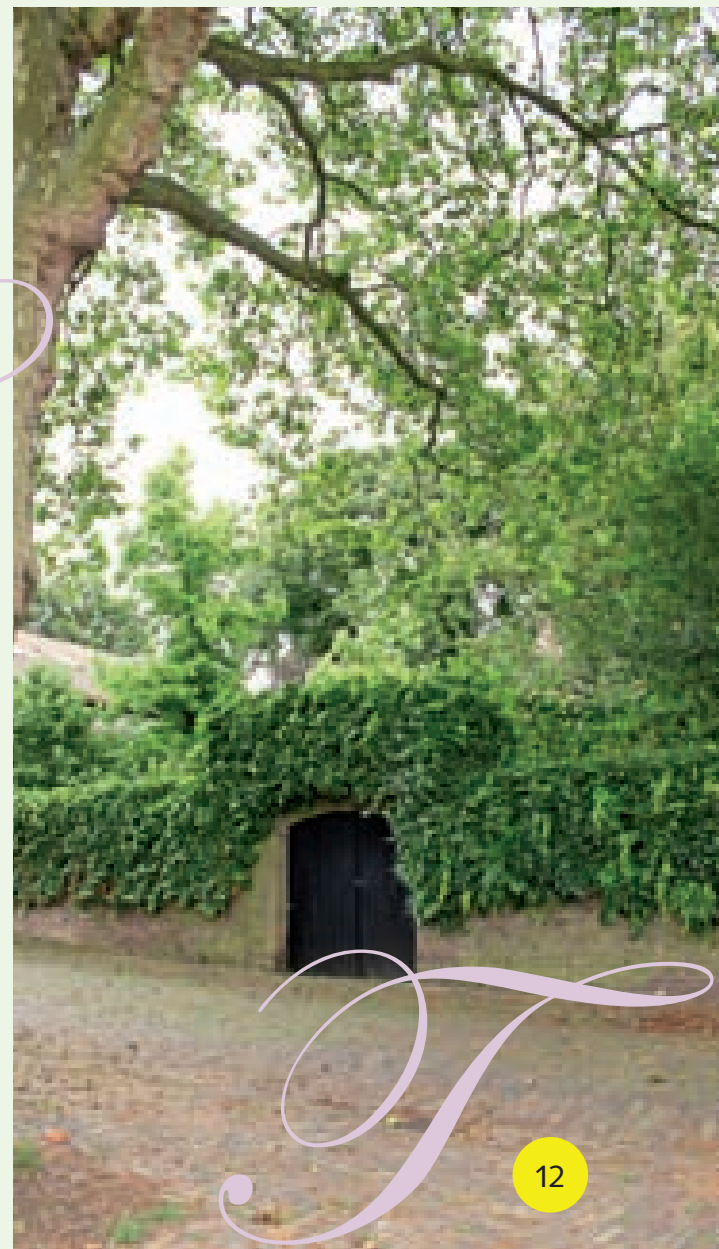
- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Gidsen geven een toelichting

Tuin predikantenwoning 🌿 12

Graaf van Solmsweg 65

Vanaf de kerk is de tuin van de voormalige predikantenwoning te betreden. Dit pand is niet opengesteld voor bezichtiging. Het is aan de voorzijde georiënteerd op de Dieze en dateert hoogstwaarschijnlijk in aanleg uit 1678. Het pand werd in 1760 ingrijpend vernieuwd naar ontwerp van de Bossche stadstimmerman en -architect W. Hubert die onder meer ook verantwoorde-lijk was voor het pand aan de Peperstraat 15. De ommuurde tuin ademt de authentieke sfeer van de 18^e en 19^e eeuw.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- De poort is geopend. Van daaruit kunt u een blik in de tuin werpen.

12

Engelenburcht 🏰 13

Heuvel 18

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als pleisterplek en als expositieruimte op Open Monumentendag.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Overzichtstentoonstelling van de werken van schilder Bert de Bie.
- Een PowerPoint presentatie over de landschapsarchitectuur en de kastelen Haverleij, verzorgd door Yolie Mulkens.

14

Diezemonding 🌿 14

De Diezemonding is een uniek natuurgebied, in de stad Den Bosch. Gelegen tussen Orthen en de A59, aan de Ertveldplas. In de Diezemonding mag de natuur haar gang gaan. Grote grazers, zoals paarden en runderen vormen het landschap, zoals ze dat eeuwen geleden ook deden. Met een explosie van leven als resultaat!

De wilde paarden en runderen leven helemaal zelfstandig in dit gebied. Met zowel jonge als oude, mannelijke en vrouwelijke dieren, vormen zij een sociale en zelfredzame kudde. Benieuwd hoe dat allemaal in zijn werk gaat? Kom dan langs tijdens de Open Monumentendag!

Kledingadvies: lange broek en stevige schoenen.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- De excursies worden verzorgd door Tanja de Bode.

lekker
fietsen

lekker
fietsen

BOKHOVEN

Parochiekerk St. Antonius abt 🏰 15
Gravin Helenastraat 1

B

Deze fraaie dorpskerk dateert in de huidige vorm uit de 15e eeuw. De toren vormt het oudste onderdeel en stamt uit de vroege 15e eeuw. De parochie van de kerk werd in 1369 afgescheiden van Hedikhuizen en wordt sindsdien geleid vanuit de Norbertijner abdij van Berne. Het éénbeukige schip werd in 1495 na een brand herbouwd. Het transept en koor dateren uit 1610, ondanks de nog gotische vormtaal. De doopkapel aan noordzijde werd toegevoegd omstreeks 1500. Het kerkgebouw heeft een rijk barokinterieur. De 19e-eeuwse gesneden eiken preekstoel is voorzien van voorstellingen uit het leven van Norbertus. Bovendien heeft de kerk belangwekkende grafmonumenten. Het meest monumentale werd in 1649-52 door de beroemde beeldhouwer Artus Quellien vervaardigd voor Engelbert van Immerseel, eerste graaf van Bokhoven († 1652) en diens vrouw Helene de Montmorency († 1649).

- Open op zondag van **13.00** - 1700 uur.
- Toelichting door gidsen van de Kring Vrienden.

GEMEENTE SINT-MICHELSGESTEL

Landgoed De Wamberg 🌿 16

Dit landhuis dateert uit omstreeks 1560 tot en met 1769 en is zelf niet te bezichtigen, maar het landgoed wel. Het huis is ingrijpend vernieuwd in 1920 en vormt de kern van het vrij toegankelijk landgoed De Wamberg, een landschappelijk park met bosvijver en bosweide.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Vrije wandelingen op het terrein. Langs de route staan bordjes met een toelichting over natuurlijke bezienswaardigheden.
- Heemkundevereniging De Plaets geeft toelichting op de archeologische vondsten die gedaan zijn in het opgravingsgebied dat raakt aan het gebied van 1629. Op het terrein verwijzen bordjes naar de locatie.

16

Informatiecentrum Brabants Landschap 17

Haanwijk 4a

Deze locatie heeft geen bijzondere waarde als monument, maar dient als informatiecentrum en expositieruimte op Open Monumentendag.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- De heer Thijs Caspers, auteur van het in september te verschijnen boek 'Landgoederen in Noord-Brabant', geeft een lezing over het ontstaan en de ontwikkeling van het landgoed Haanwijk tot open natuurgebied. Tijdstip: 13.00 uur.
- Aansluitend op de lezing start om 14.00 uur een wandeling onder leiding van een gids van het IVN. Met aandacht voor de landbouwcultuur, het terugbrengen van de oude landschapscultuur en de geschiedenis van kasteel Haanwijk.

Koffie- en theehuis 't Haantje, Landgoed Haanwijk 18

Haanwijk 3

Het theehuis is speciaal voor open monumentendag geopend maar heeft geen bijzondere waarde als monument.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Goochelaar Carlijn geeft om 12.00, 13.00, 14.00, 15.00 en 16.00 uur een show waarin magie en historie met elkaar verweven zijn.
- Fietstocht met een gids van Vestingfietsen/ Hertogboeren naar boerderij Adriaans en terug.
- Vertrektijden: 12.15, 13.15, 14.15, 15.15 en 16.15 uur.
- Hiervoor kunt u onder leiding van de gids, GRATIS gebruik maken van de (20) fietsen!
- Pleisterplaats voor de fietsers.

😊 Leuk voor kinderen

18

Orrikes' Theehuisje 19

Poeldonksedijk 7, Den Dungen

Orrikes Theehuisje is speciaal voor open monumentendag geopend maar heeft geen bijzondere waarde als monument. Wel ligt het theehuisje aan de Poeldonkse dijk, die onderdeel is van de linie uit 1629.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Informatiepunt De Groene Vesting en een uitgave van de nieuwe historische wandelingen 'Bredero's Ronde'.
- Pleisterplaats voor fietsers.

19

lekker
fietsen

20

Boerderij en atelier Leon Adriaans 🐱 20

Sterrenbosch 2

Deze driebeukige kortgevelboerderij dateert in aanleg waarschijnlijk uit de 18^e eeuw. De boerderij heeft een rieten zadeldak met wolfseinde en eindschild, met daaronder pannenstroken van gesmoorde Hollandse pannen. In het bedrijfsgedeelte bevinden zich ankerbalkgebinten met gehakte telmerken. Het bedrijfsgedeelte is opengesteld. De boerderij is vooral bekend als atelier van de bekende in 2004 overleden kunstenaar Leon Adriaans. Vanaf de Vlieringzolder krijgt de bezoeker een indringend beeld van diens schildersatelier, dat geheel intact is gelaten. In de voormalige koeienstal is door Monique Willems, beheerster en levenspartner van de kunstenaar, een wisselexpositie ingericht van diens werk.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Toegang tot de stal en de zolder met uitzicht op het atelier van Leon Adriaans.

21

GEMEENTE VUGHT

Toren Sint Lambertuskerk 🏰 21 Helvoirtseweg 5-7

De voormalige rooms-katholieke, later hervormde Sint Lambertuskerk was oorspronkelijk een gotische kruiskerk, waarvan het koor en de imposante westelijke toren bewaard is gebleven. De toren is in 1500-1560 gebouwd van baksteen met tufstenen speklagen, dit natuursteen is waarschijnlijk hergebruikt van een tufstenen romaanse voorganger van de gotische kerk. De kerk heeft drie geledingen waarvan vooral de bovenste twee rijk zijn vormgegeven. De toren diende als uitkijkpost voor Frederik Hendrik en de Staatse troepen. De Taalstraat bestond ook al in 1629 en vormde de 'as' van de aanval op de stad. De eerste torenspits van de kerk verdween in 1562. Tijdens het beroemde beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 werden kerk en toren zwaar beschadigd. Na 1629 kwam de kerk in protestantse handen. Vanaf de toren heeft men een boeiend uitzicht op 's-Hertogenbosch.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Beklimming van de toren, een voormalige uitkijkpost. Van bovenaf heeft u prachtig zicht op het Vughtse deel van de Groene Linie. Speciaal voor deze dag is er een 'kijkvenster' gemaakt: u kijkt door transparante afbeeldingen uit 1629 naar het huidige landschap. Let op: het is een steile klim!

22

Kasteel Maurick 🏰 22 Maurick 3

Het huidige kasteel Maurick is in 1504-1509 herbouwd ter plaatse van een ouder, waarschijnlijk 15^e-eeuws kasteel. Eigenaar-bewoner op dat moment was Schout Jan Heyms. De bouwplannen waren waarschijnlijk gemaakt door (bijna) naamgenoot Jan Heyns, bouwmeester van de Sint Jan. In de 17^e eeuw werd het uitgebreid met een vleugel rechts van de ingangspartij. In 1891-1892 werd het kasteel ingrijpend gerestaureerd onder leiding van Lambert Hezenmans, restauratiearchitect van de Sint Jan.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Frederik Hendrikzaal is toegankelijk. Daar vindt u de opstelling van de kaart 'Ex Pugnatio Sylvae Ducis 1629'.
- De tuin, het restaurant en het terras zijn geopend.
- Pleisterplaats voor de fietsers.

23

Isbellakazerne 🏰 23 Isbellalaan 7

Tijdens het twaalfjarig bestand (1609-1621) in de 80-jarige oorlog maakte de stad 's-Hertogenbosch van de adempauze gebruik door de vestingwerken van en rond de stad te verbeteren. Fort Isabella, een vooruitgeschoven verdedigingswerk, kwam twee jaar na het verstrijken van het bestand gereed. Het is een regelmatig vijfhoekige schans met aarden wallen en bastions, die de zuidelijke toegang tot de stad moest controleren. Van het oude fort is alleen het 17^e-eeuwse poortgebouw bewaard gebleven. De overige bebouwing op het terrein kwam in 1915-1917 tot stand toen hier een kazerne werd gevestigd.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- De kazerne is toegankelijk. Charles Limonard verzorgt de hele middag rondleidingen als gids.

Vughts Museum 🏰 24 Taalstraat 88a, Vught

Vught was dé grote uitvalsbasis tijdens het beleg van 1629. Ook was hier het belangrijkste kampement gelegerd. Het Vughts museum is gevestigd in een voormalige 19e-eeuwse maalderij en bezit een collectie die vele aspecten van de Vughtse geschiedenis omvat, waaronder het beroemde beleg van 's-Hertogenbosch. Een bezoek aan het sfeervolle gebouw valt daarom van harte aan te bevelen.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Informatiepunt De Groene Vesting met uitgave van de nieuwe historische wandeling 'Hendriks Ronde'.
- Henk Smeets geeft een toelichting op de tentoonstelling 'Vught1629'.

24

lekker
fietsen

GEMEENTE 's-HERTOGENBOSCH

Moerputtenbrug 🌿 25

Te bereiken via parkeerterrein in Deutersestraat

Het natuurgebied De Moerputten is een van de weinige overgebleven laagveenmoerassen ten zuiden van de grote rivieren. Het is een restant van het moerasgebied dat eeuwen geleden de vestigingstad 's-Hertogenbosch omsloot. Het gebied dankt haar naam aan het 'moeren', ofwel turf steken, wat hier vroeger veel is gedaan. In dit natuurgebied liggen de Bossche Moerputtenbrug en de Heusdense Venkantbrug, beiden rijksmonument. De historische Venkantbrug is met zijn 33 meter 'het kleinere broertje' van de 600 meter lange Moerputtenbrug. Zij maken onderdeel uit van het zogenaamde 'halve zolen lijntje': de oude spoorlijn tussen Lage Zwaluwe en 's-Hertogenbosch. De lijn is in de periode 1879-1890 aanvankelijk voor zowel passagiers- als goederenvervoer aangelegd. Later werden alleen goederen vervoerd, waaronder de aan- en afvoer van (half)fabricaten voor de schoenenindustrie in de Langstraat. De term 'halve zolen lijntje' schijnt hiernaar te

verwijzen maar verwijst bovendien naar het feit dat de lijn slechts in enkelspoor is uitgevoerd, terwijl bij de aanleg nog gerekend was op dubbelspoor. Dit is duidelijk zichtbaar in de grote breedte van de pijlers van de bruggen. De pijlers en landhoofden zijn in baksteen gemetseld en afgedekt met hardsteen. De taluds zijn bedekt met Doornikse steen, een harde donkergrijze kalksteen. De 36 openingen tussen de pijlers van 15 meter breed, worden overspannen door geklonken ijzeren vakwerkbrugdelen.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Het is mogelijk om waterdieren te vangen vanaf een drijvende vlonder en om nestkastjes te timmeren, onder leiding van gidsen Staatsbosbeheer.
- Ontmoeting met boswachters.

😊 Leuk voor kinderen

25

Het Bossche Broek 🌿 26

Wellicht het meest indrukwekkende "groene" monument van de stad 's-Hertogenbosch, dat al geruime tijd deel uitmaakt van het Beschermd Stadsgezicht. In tijden van oorlog kon het gebied onder water worden gezet ("geïnuundeerd") om te voorkomen dat vijandelijke legers de stad te dicht zouden naderen. Letterlijk is hier dan ook het gezicht op de monumentale stad op dezelfde wijze te beleven, zoals dat ook bijvoorbeeld in 1629 werd beleefd door de Staatse troepen onder prins Frederik Hendrik.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- Vertrektijden elektrisch treintje ... (zie plattegrond blz. 48).

26

Heempark 🌿 27

Schuin t/o de Pettelaarse Schans

Het prachtige Heempark 's-Hertogenbosch Zuid is een waar natuurparadijs. Het Heempark is een van de oudste van Nederland en bestaat sinds 1959, samen met Schiedam de derde generatie in Nederland. Het grenst aan het Bossche Broek en het recreatiegebied de Zuiderplas. Het Heempark geeft een overzicht van enkele voor de provincie Noord-Brabant karakteristieke plantensoorten en plantengemeenschappen, waarbij beide in een zo natuurlijk mogelijke omgeving geplaatst zijn.

- Open op zondag van 12.00 - 17.00 uur.
- De hele dag rondwandelingen onder leiding van Ben van Bennekom.

27

lekker
fietsen 🚲

COMMUNITYDAG

 Koning Willem I College
'S-HERTOGENBOSCH

- Nostalgische kermis
- Sport- en spelwedstrijden voor jong en oud
- Fashion & beauty: haar opsteken, invlechten
- Kappersshow
- Proeverij en smoothies
- Gezondheid en voeding: gezondheidstips, quiz met prijsjes
- Kinderattracties, spelletjes, schminken
- Tekenworkshop
- Korenfestival vanaf 12.00 uur
- Beroepentest
- Terrasjes

Voor meer info en tijden: www.kw1c.nl

Gratis voor iedereen - jong en oud!

WWW.KW1C.NL

**ZONDAG 9
SEPTEMBER**

11.00 - 17.00 uur

**CAMPUS KONING WILLEM I COLLEGE
VLIJMENSEWEG 2, 'S HERTOGENBOSCH**

Bijzonder vervoer

Bijzonder vervoer op Open Monumentenzondag

Vertrektijden en locaties boten Hertogboeren / Vestingfietsen en boten Waterschappen

Bastion Oranje, Zuidwal 1

Afvaart boten Hertogboeren / Vestingfietsen en Waterschappen, elk uur op en neer tussen Bastion Oranje - Halder 6.

Tijdstippen vertrek

12.00 - ca 13.00 uur (Waterschappen)
 13.00 - ca 14.00 uur (Vestingfietsen)
 14.00 - ca 15.00 uur (Waterschappen)
 15.00 - ca 16.00 uur (Vestingfietsen)
 16.00 - ca 17.00 uur (Waterschappen)

t/o Halder 6

Afvaart boten Hertogboeren / Vestingfietsen en Waterschappen elk uur op en neer tussen Halder 6 - Bastion Oranje.

Tijdstippen vertrek

12.00 - 13.00 uur (Vestingfietsen)
 13.00 - 14.00 uur (Waterschappen)
 14.00 - 15.00 uur (Vestingfietsen)
 15.00 - 16.00 uur (Waterschappen)
 16.00 - 17.00 uur (Vestingfietsen)

Fietsen onder leiding van een gids

Koffie- en Theehuis 't Haantje

Landgoed Haanwijk, Haanwijk 3, Sint-Michielsgestel.

De start van de fietstocht is bij 't Haantje onder leiding van een gids van Hertogboeren of Vestingfietsen.

Tijdstippen vertrek van Koffie- en Theehuis 't Haantje naar Sterrenbosch 2, (boerderij Adriaans) en terug.

Vestingfietsen- 't Haantje

Ca 12.15 vertrek - 13.30 uur weer terug
 Ca 13.15 vertrek - 14.30 uur weer terug
 Ca 14.15 vertrek - 15.30 uur weer terug
 Ca 15.15 vertrek - 16.30 uur weer terug
 Ca 16.15 vertrek - 17.30 uur weer terug

Colofon

Productie & Exploitatie

Hans Romijn, laat van je horen, 's-Hertogenbosch, (0653.34.3733)

Redactie, eindredactie, vormgeving en coördinatie

Hans Romijn, laat van je horen, Elle Smolders, Melinde Bussemaker en de Code.

Teksten, beelden, voorwoord en monumenten

Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, (BAM) gemeente 's-Hertogenbosch

Ontwerpconcept

Liftoff, 's-Hertogenbosch

Fotografie

Antwan Hoedemakers, Dirk Kreijkamp, Jac. Biemans, Harry Boekwijt, Tanja de Bode, ByMarjo en Stadsarchief.

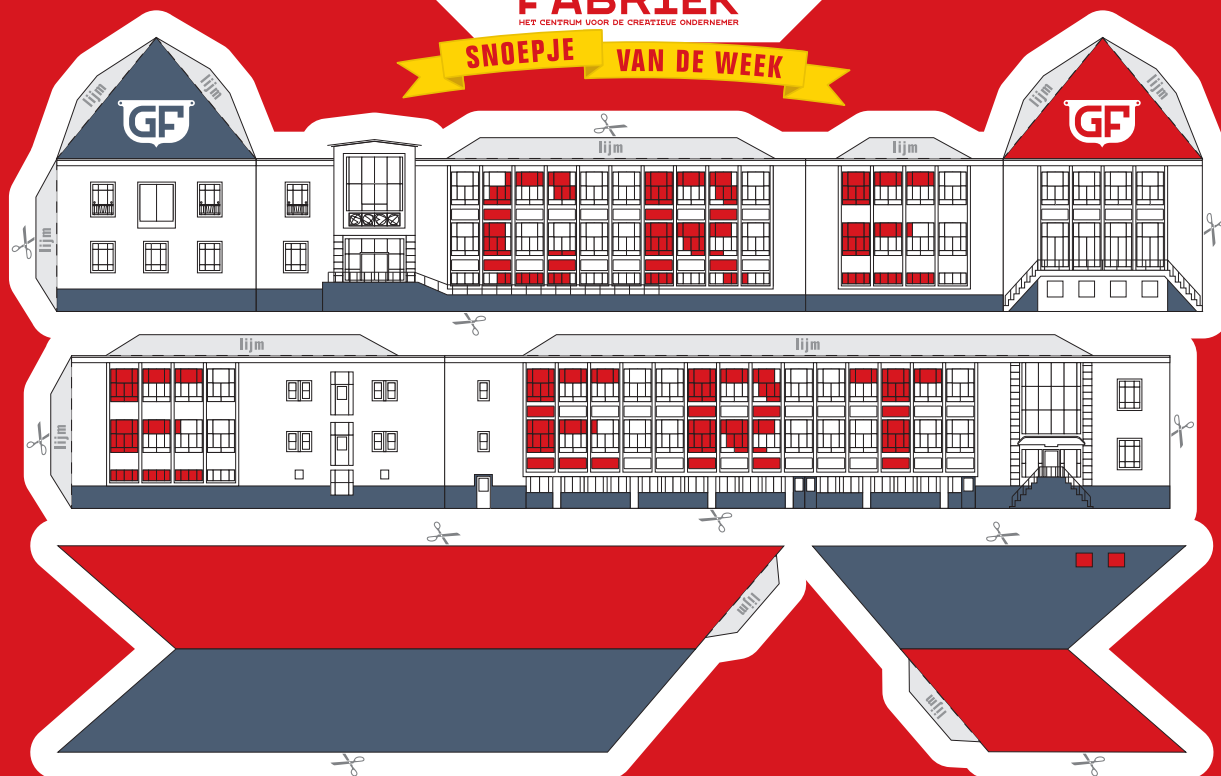
Dit magazine is een uitgave van Hans Romijn, laat van je horen en het comité Open Monumentendag in samenwerking met de gemeente 's-Hertogenbosch in het kader van Open Monumentendag 2012. Dit magazine wordt in een oplage van 80.000 exemplaren gedrukt. Verspreiding geschiedt huis aan huis in de gemeente 's-Hertogenbosch, Vught, Sint-Michielsgestel, Den Dungen en Berlicum. Het magazine is ook verkrijgbaar via de VVV, de ANWB, de transferia en de opengestelde monumenten. Met speciale dank aan de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch en alle vrijwilligers.

BOUWPLAAT HOOFDGEBOUW

**DE GRUYTER
FABRIEK**
HET CENTRUM VOOR DE CREATIEVE ONDERNEMER

SNOEPJE VAN DE WEEK

WWW.DEGRUYTERFABRIEK.NL

DE GRUYTER FABRIEK DOOR STUDIO DAAD // WWW.STUDIOAAD.NL

Robo Westgoedgroep
Hoofdsponsor

**Open
MONUMENTENDAG**

ARM EN RIJK

Van Armenhuis tot Stadspaleis

Arm en Rijk. Het is het thema van de Nationale Maand van de Geschiedenis in oktober. De tegenstelling is zo oud als de mens. Materieel bezit heeft de mens altijd al gefascineerd.

De Tijdreiziger neemt jong en oud mee op avontuur. Want de activiteiten met het stempel van De Tijdreiziger zijn altijd spannend en verrassend. Het verleden, gebracht op een leuke en leerzame manier. Voor geschiedeniskenners, liefhebbers en voor jonge mensen die nog maar net bezig zijn hun eigen geschiedenis te schrijven.

De Tijdreiziger is een initiatief van de werkgroep Stedelijke Historische Presentatie die zich inzet voor het ontsluiten van de cultuurhistorie van 's-Hertogenbosch.

www.detijdreiziger.nl

De Tijdreiziger is ook te volgen op:

Twitter: twitter.com/detijdreiziger

LinkedIn: [nl.linkedin.com/in/detijdreiziger](https://www.linkedin.com/in/detijdreiziger)

Er is altijd gepoogd om voor zichzelf de hemel op aarde te creëren. De hang naar luxe en het vermogen om je daarmee te onderscheiden van de rest telde daarin mee. En er waren perioden dat het streven naar rijkdom als een natuurlijk gegeven werd beschouwd. Vaak speelde het geloof daarbij een grote rol. Eigenlijk was de arme, er werd dan op de arme Lazarus gewezen, bevoorrecht omdat God zich juist in het hiernamaals over de armen zou ontfermen. De rijken konden zich op hun beurt door 'weldoenerij' een plaatsje dicht bij de Allerhoogste verwerven.

De verschillen tussen armen en rijken kunnen ver uit elkaar liggen. Zeker in onze westerse samenleving is daar in de laatste eeuw behoorlijk wat verandering in gekomen. Veranderingen door gewijzigd normbesef, maar vooral door sociaal economische her-schikking. Zo bood onderwijs de mogelijkheid te ontsnappen aan het lot van de armoede. Arm en rijk, uit zich vooral in bezit zoals huizen, kleding, huisraad, grond. Kenmerkend zijn ook het vermogen om dankzij rijkdom de 'eigen' tijd, de vrije tijd die eeuwen lang nooit bestond, naar eigen believen in te richten. Met vrije tijd was niet alleen een bezoek aan een bioscoop of schouwburg mogelijk, maar er kon gereisd worden, vakantie worden gevierd en aan sport worden gedaan.

In de Maand van de Geschiedenis zal in tal van activiteiten van de Bossche erfgoedinstellingen worden ingegaan op de Arme en op de Rijke. Hoe en in welke mate was er sprake van tegenstellingen en hoe ging men daar, met name in 's-Hertogenbosch, mee om? Daarbij zal het heden aan het verleden worden gekoppeld waarbij de crisis van de jaren dertig en die van nu als rode draad door het programma loopt.

Programma

Het programma is zeer gevarieerd en zal ondermeer bestaan uit:

- Open Dag van het Stadsarchief met presentaties, film, expo, boekenverkoop etc.
- Filmopdracht.
- De zevende editie van de Bossche 'Avond van de Geschiedenis' met o.a. lezingen van mr. Dries van Agt, dr. Frans van Gaal, muzikale optredens van de Koninklijke Harmonie, vertoning van historische films, de Bossche Historische Quiz etc. Gepresenteerd door Theo Verbruggen.
- Lezing/voordrachtavonden, eventueel gecombineerd met rondwandeling en diner (arm of rijk) op de maandagavonden. De lezingen worden verzorgd door:
 - Ton Lensen, oud-wethouder van 's-Hertogenbosch (1974-1986) over arm en rijk op het gebied van volkshuisvesting;
 - dr. Theo Hoogbergen, oud-rector, over arm en rijk in het onderwijs;
 - dr. Hans Dona, oud-wethouder van 's-Hertogenbosch (1982-1994) over arm en rijk en cultuur;
 - Daniëlle Teeuwen MA, historica, over armenzorg in de tijd van de Republiek.
- Exposities in een aantal leegstaande etalages in de Binnenstad m.b.t. het thema Arm en Rijk.
- Jeugdactiviteit op locaties die verband houden met het thema 'Arm en Rijk' waarop met name de beleving centraal staat.
- Vertoning van vier discussieprogramma's o.l.v. Theo Verbruggen tussen Bosschenaren, die de crisisjaren 20/30 nog hebben meegemaakt en jonge Bosschenaren in de crisis van nu.

Volg onze site (www.detijdreiziger.nl) en de media voor het definitieve programma, de locaties, data en tijden die binnenkort bekend zullen worden gemaakt.